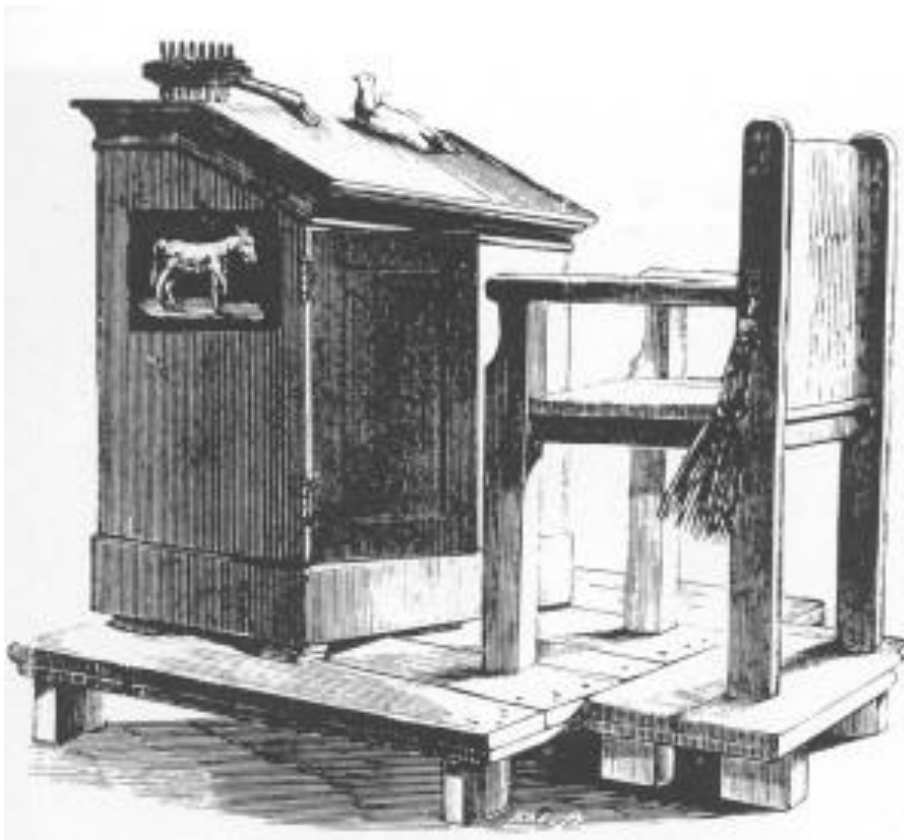

Voor de vorming van het hart en de ontwikkeling van het verstand

Straffen en belonen in het onderwijs van 1801- 1850:

Wetgeving versus Praktijk

Naam: Frances Graafland

Studentnummer: 306152

Stagebegeleidster Erasmus Universiteit: Arianne Baggerman

Stagebegeleider Onderwijsmuseum: Jacques Dane

<u>Inhoudsopgave</u>	<u>Pagina</u>
Inleiding	4.
<i>Hoofdstuk 1: De kijk op het kind</i>	8.
1.1: De geschiedenis van het kind	8.
1.2: Visies op het kind	9.
<i>Hoofdstuk 2: Het onderwijs</i>	11.
2.1: De geschiedenis van het onderwijs	11.
2.2: Een diversiteit aan scholen	12.
2.3: Het onderwijs vòòr 1800	14.
2.4: Straffen en belonen	16.
<i>Hoofdstuk 3: Straffen en belonen vóór 1800</i>	18.
<i>Hoofdstuk 4: Een andere kijk op het onderwijs</i>	22.
4.1: De Verlichting	22.
4.2: De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	24.
4.3: De doelstelling van het onderwijs en de schoolwetten	26.
<i>Hoofdstuk 5: Toezicht op het onderwijs</i>	28.
4.1: Opleiding van onderwijzers	28.
4.2: De onderwijsinspectie	29.
4.3: Schoolopzieners	29.
<u>Wetgeving</u>	
<i>Hoofdstuk 6: De onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806</i>	31.
6.1: De wet van 1801	31.
6.2: De wet van 1803	36.
6.3: De wet van 1806	38.

Onderwijs in de praktijk

<i>Hoofdstuk 7: Schoolopzieners</i>	41.
7.1: De heer H. Wijnbeek	41.
7.2: De rapporten van de heer H. Wijnbeek	42.
7.3: Andere schoolopzienersverslagen	47.
<i>Hoofdstuk 8: Onderwijzers</i>	48.
8.1: De heer D. Snatich	48.
8.2: D. Snatich over zijn theorie van straffen en belonen	49.
<i>Hoofdstuk 9: Ervaringen van leerlingen</i>	54.
9.1: Het onderzoek	54.
9.2: Jeugdherinneringen	55.
Conclusie	63.
Literatuurlijst	65.
Websites	67.
Herkomst afbeeldingen	68.
Dankwoord	70.

Inleiding:

‘Sedert eenigen tijd zijn er, uit verscheidene der Noordelijke provincien, bij mijn Ministerie klagten ingekomen, dat hier en daar Onderwijzers op nieuw lichamelijke straffen op hunne scholen beginnen in te voeren, of ook zich van dezelve bij voortduring blijven bedienen. Het heeft mij grootelijks moeite gedaan, alzoo te vernemen, dat een misbruik, hetwelk ik reeds geheel uitgeroeid waande, als nog heerscht of wederom wortel schiet.’¹

Dit schrijft commissaris J. Schreuder aan de commissies van onderwijs naar aanleiding van het rapport van de hoofdinspecteur van het middelbaar en lager onderwijs gedateerd 23 december 1820. Uit dit citaat blijkt dat hoewel het gebruik van lichamelijke straffen al jaren daarvoor was verboden, er nog steeds onderwijzers gebruik van maakten of deze opnieuw hebben ingevoerd. De commissies van onderwijs worden er op gewezen om extra alert te zijn op het gebruik van deze oude straffen en de onderwijzers in hun district eraan te herinneren dat het gebruik van kastijding verboden is. Uit bovenstaand citaat blijkt tevens dat er een groot verschil is tussen de wettelijke ordinanties en de praktijk van alledag.

Veel van wat er over het gebruik van tucht is geschreven gaat over de theorie en voornamelijk over de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806. Over de praktijk is heel wat minder geschreven. Vergelijkend onderzoek naar zo wel de ideale situatie als de praktijk, heb ik echter niet gevonden. Met deze scriptie probeer ik in deze lacune te voorzien. De bedoeling van deze scriptie is om een beeld te geven van de verschillen die bestaan tussen de theorie, de ideale situatie zoals deze in de wetten wordt gepropageerd en de praktijk zoals die in de lagere scholen daadwerkelijk plaatsvond.

Dit wil ik doen door het straffen en belonen te analyseren zoals dat naar voren komt in de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806 en hoe kinderen in de praktijk tot de orde werden geroepen, zoals blijkt uit verslagen van onderwijzers en schoolopzieners. Allereerst wil ik kijken naar de manier waarop kinderen gecorrigeerd werden in het onderwijs zoals dit gebeurde vóór de introductie van de nationale schoolwetten, de periode vóór 1800. Ten tweede wil ik de schoolwetten zelf onder de loep nemen, wat vermeldden deze schoolwetten over het gebruik van tucht en beloningen? Ten derde wil ik verschillende bronnen

¹ J. Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners, gemeentebesturen, plaatselijke schoolcommissien, commissien van toevoorzigt, instituteurs, schoolonderwijzers en schoolhouderessen; Bevattende al de wetten, besluiten en verordeningen Betrekkelijk het lager onderwijs, sedert den jare 1795* (Groningen, 1844) 298.

onderzoeken om te ontdekken hoe kinderen in de praktijk werden terecht gewezen als zij iets fout hadden gedaan. Tenslotte wil ik hieraan een aantal conclusies verbinden over de verschillen die er zijn tussen de onderwijswetten en de praktijksituatie.

Om een beeld te krijgen van het straffen en belonen in de praktijk in de periode vóór 1800 maak ik voornamelijk gebruik van het boekje van J. Ter Gouw, *Kijkjes in de oude schoolwereld*, die in de jaren 1870 is gepubliceerd. Tevens maak ik gebruik van een vernieuwde uitgave van Dirck Adriaensz Valcoogh's *regel der Duytsche schoolmeesters. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in het laatst der XVIe en het begin der XVIIe eeuw*, met een inleiding van G.D.J. Schotel, uitgegeven in 1875. Ook de autobiografie van Willem van den Hull, in 1996 uitgegeven door Raymond Padmos, geeft een beeld van het straffen en belonen in de periode vóór 1800. Willem van den Hull werd geboren in 1788 en ging naar school voor de invoering van de onderwijswetten, ten tijde van de invoering van de onderwijswetten was hij zelf onderwijzer.

Het onderzoek naar het straffen en belonen zoals werd voorgeschreven in de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806 wil ik onderzoeken aan de hand van het *Handboek voor schoolopzieners* van J. Oomkes uit 1844, waarin alle wetten en verordeningen zijn gebundeld die betrekking hebben op het onderwijs vanaf het jaar 1795. Voor de praktijk is het echter veel moeilijker om een betrouwbare en seriële primaire bron te vinden. Daarom maak ik gebruik van een grote diversiteit aan indirecte bronnen zoals de verslagen van de hoofdinspecteur van het lager, middelbaar en Latijns onderwijs van 1833 tot 1850: H. Wijnbeek.² Tevens maak ik gebruik van de verhandelingen van onderwijzers die te vinden zijn in het Nationaal Onderwijsmuseum. Hiertoe behoort het verslag van onderwijzer D. Snatich. *D. Snatich aan zijne medeonderwijzers, houdende verslag wegens zijne theorie van straffen en belooningen ingevoerd bij de nieuwe stads-armenscholen te Groningen* uit 1817. Ook maak ik gebruik van de jaaruitgaven van de *Nieuwe bijdragen ter bevordering van de opvoeding en het onderwijs*. Autobiografieën geven een goed beeld van het straffen en belonen zoals dat in de praktijk gebeurde, ook hiervan zal ik gebruik maken.

² De rapporten van de heer H. Wijnbeek zijn uitgetypt door de heer R. Reinsma in 1962, en in te zien in het Nationaal Archief. Van deze getypte verslagen zal ik gebruik maken.

De hoofdvraag en deelvragen die ik wil beantwoorden in deze scriptie zijn de volgende:

Hoofdvraag:

- In hoeverre verschilt de manier van straffen en belonen in het onderwijs tussen 1806 en 1850 met wat hierover in de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806 wordt vermeld?

Deelvragen:

- Hoe werd er gestraft en beloond in het lager onderwijs vóór 1800?
- Wat zeggen de schoolwetten van 1801, 1803 en 1806 over het gebruik van straffen en belonen in het onderwijs?
- Wat vermelden schoolopzienerverslagen en andere primaire bronnen over het gebruik van straffen en belonen in het lager onderwijs tussen 1801 en 1850?
- In hoeverre verschilt de manier van straffen en belonen in de praktijk met wat de schoolwetten van 1801, 1803 en 1806 hierover vermelden?

Allereerst wil ik een beeld geven van wat er al is geschreven over de geschiedenis van het kind en de verschillende visies die er in de geschiedenis zijn geweest op het kind. Op welke manier werd er door de eeuwen heen naar kinderen gekeken? Hoe werden kinderen in de middeleeuwen en de vroegmoderne periode behandeld? Wat was de invloed van de diverse geestelijke stromingen op de visie en behandeling van het kind? Op deze vragen en meer wil ik antwoord geven in hoofdstuk één. Daarna wil ik een beeld schetsen van het onderwijs in de vroegmoderne periode in Nederland zoals dat naar voren komt in de bestaande secundaire literatuur.

In hoofdstuk twee wil ik ingaan op de scholen van vroeger. Gingen kinderen in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd naar school en zo ja, waar kregen ze les in? Op welke manier werden kinderen tot de orde geroepen en werden zij beloond als ze goed hun best hadden gedaan? In hoofdstuk 3 wil ik nader ingaan op het straffen en belonen voor 1800. Dit wil ik onder andere onderzoeken aan de hand van de boeken van Valcooch en ter Gouw en de autobiografie van Willem van den Hull. In hoofdstuk vier wil ik ingaan op de activiteiten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze organisatie was de autoriteit op het gebied van de opvoeding en het onderwijs en heeft veel gedaan om het onderwijs te verbeteren. In dit hoofdstuk wil ik ook de Verlichting behandelen, de stroming die van groot belang is geweest

bij de hervormingen in de manier van denken over opvoeding en onderwijs. Zowel de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen als de Verlichting hebben een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van de schoolwetten. Daarom ga ik in dit hoofdstuk ook kort in op de schoolwetten en wat er al is gepubliceerd over de schoolwetten. In hoofdstuk vijf zal de onderwijsinspectie aan de orde komen. Hoe is de onderwijsinspectie ontstaan en wat was de functie van de schoolopzieners. Op welke manier hadden deze schoolopzieners invloed op de hervormingen in het onderwijs?

In hoofdstuk zes ga ik nader in op de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806. Wat vermeldden deze wetten over het gebruik van straffen en belonen in het lager onderwijs. Ook komen de overeenkomsten en verschillen tussen deze drie wetten in dit hoofdstuk aan de orde. Hoofdstuk zeven zal gewijd zijn aan de rapporten van de heer H. Wijnbeek, de inspecteur van het lager, middelbaar en Latijns onderwijs. Wat vermeldde hij in zijn rapporten over de praktijk van het straffen en belonen in de scholen die hij bezocht? Dit hoofdstuk zal tevens het verslag bevatten van de onderwijzer D. Snatich over zijn theorie over het straffen en belonen die is ingevoerd op de armenscholen in Groningen in 1817. Hoofdstuk 8 zal volledig gericht zijn op de herinneringen van auteurs over het straffen en belonen bij hun op school. Wat kunnen zij zich nog herinneren van de manier waarop zij vroeger op school gestraft werden? Werden zij ook beloond bij goed gedrag of goede prestaties en zo ja, hoe dan? Uiteindelijk zal ik antwoord geven op de hoofdvraag wat tevens de conclusie zal zijn van deze scriptie.

Hoofdstuk 1: De kijk op het kind

1.1: De geschiedenis van het kind

Lange tijd hebben historici geen aandacht besteed aan de geschiedenis van het kind. In 1960 kwam hier echter verandering in toen het boek *L'Enfant et la Vie Familiale* van Philippe Ariès verscheen.³ Dit werk heeft inmiddels een klassieke status. In deze studie gaat Ariès ervan uit dat er voor het kind in de Europese samenleving vóór 1800 geen plaats was. Zodra een kind kon lopen en praten behoorde het tot de wereld van de volwassenen. Wat inhield dat er maar weinig aandacht werd besteed aan hun opvoeding. In navolging van Ariès verschenen er meer werken over de geschiedenis van het kind. Auteurs als Edward Shorter en Lawrence Stone beweerden zelfs dat kinderen vóór 1800 verwaarloosd werden, wat de hoge zuigelingensterfte zou verklaren. Ook volgens Elisabeth Badinter bestond er geen moederliefde in de vroegmoderne tijd. Deze visie op de geschiedenis van het kind wordt ook wel de zwarte legende genoemd.⁴

Niet alle historici zijn het echter eens met dit beeld. Zo laat Shulamith Shahar in haar studie over het kind in de middeleeuwen zien dat de ontwikkeling van een kind ook toen al in fases verliep. De eerste levensjaren van het kind waren voor verlichte pedagogen van belang voor de gehele emotionele en intellectuele ontwikkeling van het kind. De indrukken die het kind had opgedaan in deze jaren konden zich sterk hechten in het geheugen en zo de rest van de ontwikkeling bepalen. Door deze overtuiging was het in de ogen van Verlichte pedagogen ook niet verstandig om kinderen jonger dan zes of zeven jaar naar school te laten gaan. Kinderen dienden opgevoed en onderwezen te worden door hun ouders tot ze ongeveer zeven jaar waren. Pas na deze leeftijd ging het kind een nieuwe ontwikkelingsfase binnen waarin de rede de overhand kreeg waardoor het kind in staat was om onderwijs te volgen.⁵ Afhankelijk van de leeftijd en het temperament van kinderen moesten zij op verschillende manieren gedisciplineerd worden. Bij hele jonge kinderen werd er aangeraden om een boos gezicht te trekken, terwijl bij wat oudere kinderen het onthouden van snoep en speelgoed als een goede manier werd gezien om een kind te straffen. Tevens werd er door pedagogen rond 1800

³ Nelleke Bakker, Jan Noordman, Marjoke Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland, idee en praktijk 1500-2000* (Assen, 2006) 82.

⁴ Rudolf Dekker, *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten vanaf de Gouden Eeuw tot de Romantiek* (Amsterdam, 1995) 11.

⁵ Rokus Verwoerd, 'Kindbeeld en pedagogiek in de Nederlandse Verlichting', in *Comenius* (nr. 23, 1986) 324, 334, 335.

aangeraden om erg ondeugende kinderen tijdelijk de genegenheid van hun ouders te onthouden.⁶

De historicus Alan Macfarlane is dezelfde mening toegedaan als Shahar. Volgens hem is ouderliefde van alle tijden. Rudolf Dekker gaat in zijn boek, *Uit de schaduw in 't grote licht*, uitgebreid in op deze concurrerende historische beelden over de geschiedenis van het kind.⁷ Dekker laat aan de hand van onderzochte egodocumenten zien dat in Nederland kinderen in de vroegmoderne tijd met waardering en liefde werden opgevoed. Ook Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld- van Wingerden gaan in hun boek, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, uitgebreid in op de manier van opvoeden van Nederlandse ouders. Zo zouden Nederlanders zelf regelmatig klagen over de toegeeflijkheid van hun landgenoten tegenover hun kinderen.⁸

1.2: Visies op het kind

In de loop van de eeuwen zijn er verschillende stromingen geweest die allemaal een verschillende visie hadden op het kind. Het humanisme dat ontstond tussen de vijftiende en zestiende eeuw kenmerkte zich door een hoge waardering van opvoeding en onderwijs. Ontwikkeling was binnen het humanistische gedachtegoed dan ook erg belangrijk.⁹ Volgens de humanisten moesten de opvoeding en het onderwijs niet langer alleen gericht zijn op de godsdienstige vorming van het kind, maar gericht zijn op een brede algemene ontwikkeling.¹⁰

De belangrijkste humanist Desiderius Erasmus (1496-1536) bracht in tal van zijn geschriften het onderwijs ter sprake. Hij gaf veel kritiek op de kwaliteit van het onderwijs. Zo was hij van mening dat het onderwijs de verantwoordelijkheid van de overheid was en onafhankelijk moest zijn van de kerk. Ook was hij van mening dat onderwijzers slecht onderlegd en wanordelijk waren. Erasmus vond het erg belangrijk dat er een goede relatie was tussen de leraar en de leerling. De onderwijzer moest een goed voorbeeld zijn voor zijn leerlingen. Erasmus gaf ook veel adviezen aan onderwijzers. Zo benadrukte hij het belang van spel voor het leerproces van kinderen. Niet alleen moesten onderwijzers volgens hem meer belonen dan straffen maar tevens moesten ze de onderlinge competitie tussen leerlingen stimuleren. Erasmus was evenzeer gekant tegen het gebruik van lijfstraffen op school. Deze filosoof had daarnaast ook kritiek op de boeken waar de kinderen uit moesten leren. Zo

⁶ Verwoerd, 'Kindbeeld en pedagogiek', 327.

⁷ Dekker, *Uit de schaduw in 't grote licht*, 11-13.

⁸ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 149.

⁹ Idem, 9.

¹⁰ Bakker, Noordman, Rietveld- van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 423.

zouden de leerboeken aan moeten sluiten bij de wereld van het kind, en zou de moeilijkheidsgraad van de leerstof van eenvoudig naar moeilijk moeten worden opgebouwd.¹¹

In de vroege zestiende eeuw zou er echter nog een andere stroming ontstaan die van invloed zou zijn op de pedagogiek, namelijk de Reformatie. De Reformatie legde de nadruk op de menselijke zondigheid. De menselijke ziel was belast met de erfzonde.¹² Het kind was met uitzondering van de aanwezigheid van de erfzonde verder een nog onbeschreven blad.¹³ Ouders konden dus niet vroeg genoeg beginnen met het opvoeden van hun kinderen. Zelfs aan de allerkleinsten kon het verschil tussen goed en kwaad al duidelijk worden gemaakt.¹⁴ De opvoeding zou de ziel van het kind kunnen redden, mocht deze vroegtijdig overlijden.

Plak en Roede op de zijgevel van een Latijnse school

¹¹ Bakker, Noordman, Rietveld- van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 424.

¹² Bakker, Noordman, Rietveld- van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 16-17.

¹³ Jeroen J. H. Dekker, *Het verlangen naar opvoeden. Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden eeuw tot omstreeks 1900* (Amsterdam, 2006) 47.

¹⁴ Bernard Kruithof, *Zonde en deugd in domineesland. Nederlandse protestanten en problemen van opvoeding zeventiende tot twintigste eeuw* (Amsterdam, 1990) 44.

Hoofdstuk 2: Het onderwijs

2.1: De geschiedenis van het onderwijs

De omslag in de manier waarop er gekeken werd naar kinderen, zorgde ook voor hervormingen in het onderwijs. Vooral de manier van straffen en belonen wijzigde door veranderde visies op kinderen. Hoewel er in Nederland veel studies zijn verschenen over de geschiedenis van het onderwijs is er in de secundaire literatuur weinig over de behandeling van kinderen in het onderwijs te vinden. De studies die gewijd zijn aan de geschiedenis van het onderwijs zijn vaak algemene werken die alle aspecten van het onderwijs omvatten.¹⁵

In veel van deze studies komt een duidelijk beeld naar voren van de onderwijssituatie in Nederland in de periode vóór 1800. Het onderwijs in de vroegmoderne tijd was niet landelijk georganiseerd maar werd beheerd door uiteenlopende lokale en regionale instanties zoals verenigingen en kerken. Hierdoor waren er diverse scholen die allemaal hun eigen regels hadden. Er was dus geen sprake van één soort lager onderwijs. Alle scholen hadden echter één ding gemeen: de vorming van de kinderen tot goede christenen was het belangrijkste.¹⁶ Deze verschillende scholen worden later nog besproken.

In verscheidene overzichtswerken wordt de geschiedenis van de school uitgebreid beschreven. Zo behandelen E.P. De Booy en P.Th. F.M. Boekholt in hun boek *De geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot de huidige tijd* alle aspecten van het onderwijs, waaronder een duidelijke beschrijving van de functies die de eerste scholen in Nederland hadden. De mens heeft het volgens hen lang zonder school kunnen stellen, omdat ouders hun kinderen zelf leerden wat zij moesten weten om te overleven. De eerste scholen die werden gesticht, waren volgens hen gericht op het verwerven

¹⁵ Sjaak Braster (red.), *De leerkracht in beeld, 140 jaar discussie over leerkrachten en leerlingen in Avmo-verband* (Rotterdam, 2007); P.Th. F.M. Boekholt, E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Maastricht, 1987); E.P. de Booy, *Weldaet der scholen. Het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19^e eeuw* (Utrecht, 1977); E.P. de Booy, *Kweekhoven der wijsheid: basis- en vervolgonderwijs in de steden van de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19^e eeuw* (Utrecht, 1980); Jeroen J. H. Dekker, *Het verlangen naar opvoeden. Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden eeuw tot omstreeks 1900* (Amsterdam, 2006); Cornelis Esseboom, *Onderwijsinghe der Jeught. Onderwijs en onderwijstoezicht in de 18^e eeuw op het eiland van Dordrecht* (Utrecht, 1995); Sjoerd Karsten & Saskia van Oenen, *Onderwijzen een onmogelijk beroep. Schetsen uit de geschiedenis van het onderwijs* (Groningen, 1991); Jan Lenders, *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming Nederland 1780-1850* (Nijmegen, 1988); Catharina Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs in Zeeland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Vlissingen, 1995).

¹⁶ Lenders, *De burger en de volksschool*, 35.

van kennis die nodig was voor de uitoefening van een bepaald beroep. Deze scholen waren echter niet op jonge kinderen gericht, maar op bijna volwassenen.¹⁷

Kerken en diaconieën waren de eersten die zich richtten op de armere bevolking en hun kinderen. Het onderwijs was dan ook sterk gericht op godsdienst. Dirck Adriaensz Valcooch een onderwijzer uit de zestiende eeuw schreef het boek *Regel der Duytsche schoolmeesters* in 1591. Dit boek diende als handleiding voor schoolmeesters van parochiekerken. Hij schetst een beeld van het onderwijs zoals het er in de zestiende en zeventiende eeuw uitzag.¹⁸ Valcooch beschrijft in zijn handleiding de te gebruiken schoolboeken, de lestijden, de dagindeling en ook de tuchtmaatregelen die een onderwijzer kon toepassen. De schooltijden die Valcooch beschrijft kwamen neer op zes uur per dag, zes dagen in de week waarvan één of twee geheel of gedeeltelijke vrije middagen.¹⁹ Ook al bestonden er vaste schooltijden, kinderen gingen niet regelmatig naar school, vaak alleen in de winter. Dit had vooral te maken met het feit dat veel kinderen hun steentje bij moesten dragen aan het gezinsinkomen.²⁰

2.2: Een diversiteit aan scholen

Naast de gewone dorpsscholen, die voor alle kinderen van alle standen en gezindten waren, bestonden er ook nog andere scholen die elk bestemd waren voor een ander publiek. Zo waren er naast de gewone stads- en dorpsscholen ook bijscholen, schrijfscholen, kleinkinderscholen, Franse scholen, Nederduitse scholen en Latijnsche scholen. In de late middeleeuwen had elke stad een kerkelijke school, een parochieschool. Hieruit ontstond later de stadsschool. Deze werd ook wel ‘grote school’ genoemd. Soms bleef echter de parochieschool bestaan naast de stadsschool. De stadsschool richtte zich vooral op jongens in de leeftijd van zeven tot en met vijftien jaar.²¹ Naast deze stadsscholen en parochiescholen bestonden er ook bijscholen, die zich richtten op andere vakken, zoals de Franse taal. Vaak richtten zij zich ook op een specifieke doelgroep, zoals kinderen die nog te jong waren om naar de stadsschool te gaan. Bijscholen waren volgens De Booy scholen die gehouden konden worden op eigen risico en initiatief. Pas in 1619 mochten bijscholen alleen opgericht worden als de schoolhouder een vergunning had. Voorwaarde was dat de kinderen er gereformeerd

¹⁷ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 1.

¹⁸ De Booy, *Weldaet der scholen*, 38.

¹⁹ Idem, 76.

²⁰ Uitgeverij Waanders-Gemeentearchief Rotterdam in samenwerking met Historisch museum Rotterdam, *Ach lieve tijd, Zeven eeuwen Rotterdam, de Rotterdamers en hun rijke verleden* (Rotterdam, 1990) 234.

²¹ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 9.

onderwijs genoten.²² De steden probeerden ervoor te zorgen dat de bijscholen geen concurrenten werden van de stadsscholen, door ook meisjes, jongere kinderen en volwassenen toe te laten op de stadsscholen.²³

Ook bestonden er schrijfscholen, waar de kinderen leerden lezen en schrijven. De leerlingen waren echter niet ouder dan een jaar of zeven. Dit is de reden dat ze eveneens bekend stonden als onderscholen.²⁴ Klein-kinderscholen waren vaak door een vrouw opgericht die op kleine kinderen paste die nog te jong waren om naar een andere school te gaan. Deze scholen waren echter alleen bedoeld voor kinderen jonger dan zeven jaar. De kinderen leerden hier het alfabet en eenvoudige gebeden.²⁵ De Franse scholen waren weer voor een ander publiek bestemd, namelijk welgestelde jongens. Niet alleen werd hier lesgegeven in de gewone schoolvakken, maar ook in de Franse taal. Ook het rekenen nam op deze scholen een grotere plaats in dan op gewone scholen.²⁶

De Latijnse scholen en Nederduitse scholen zijn ontstaan uit stadsscholen. In de hoogste klassen van de stadsscholen werd niet alleen het Latijn onderwezen, maar ook gesproken. In de laagste klassen echter was de voertaal het Nederduits. Er bestond dus een tweedeling op deze stadsscholen. De laagste klassen werden dan ook de Nederduitse onderbouw genoemd, waar veel meer kinderen zaten dan in de hogere klassen waar Latijn werd gegeven. Deze hogere Latijnse klassen zouden echter ingrijpend veranderen onder invloed van de humanisten. Latijn was volgens hen nodig om allerlei beroepen uit te kunnen oefenen. Ook het Grieks kreeg een plaats in het onderwijs in deze hoogste klassen. Door deze veranderingen kwamen de Nederduitse klassen en Latijnse klassen zo ver uit elkaar te liggen dat de Nederduitse klassen verdwenen van de stadsscholen, die voortaan de naam Latijnse school zou krijgen. De Nederduitse klassen werden voortaan Nederduitse scholen genoemd.²⁷ Niet elke stadsschool splitste in Latijnse scholen en Nederduitse scholen, waardoor de stadsscholen ook bleven bestaan.

²² De Booy, *Weldaet der scholen*, 104.

²³ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 11.

²⁴ Idem, 12.

²⁵ De Booy, *Weldaet der scholen*, 109.

²⁶ Idem, 110.

²⁷ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 60,61.

2.3: Het onderwijs vòòr 1800

De historicus en socioloog Sjaak Braster schetst een duidelijk beeld van het onderwijs voor 1800 in het boek *De leerkracht in beeld*. Zo blijkt dat de lessenaar van de schoolmeester de centrale plek was in het ‘klaslokaal’. Dit klaslokaal was vaak echter niet meer dan een donkere ruimte in het huis van de schoolmeester.²⁸ De leerlingen, zowel jong als oud, zaten ongeordend door elkaar. Doordat het aantal leerlingen per dag verschilde, was hoofdelijk onderwijs de enige mogelijke methode. Eén voor één moesten de leerlingen bij de schoolmeester komen om hun schriftelijk werk te laten nakijken of om te worden overhoord. De andere kinderen moesten de rest van de tijd werken aan hun eigen opdrachten. Wel werd aan het begin en het eind van elke schooldag gemeenschappelijk gebeden.

De schoolmeester kwam meestal niet aan uitleggen toe, waardoor kinderen vaak de leerstof alleen uit het hoofd leerden zonder de stof daadwerkelijk te begrijpen.²⁹ Het leren lezen en schrijven waren strikt van elkaar gescheiden. De overgang van het leren lezen naar het leren schrijven was niet alleen een belangrijke stap in de ontwikkeling van het kind, maar betekende ook een verhoging van het schoolgeld. Zo was lezen het goedkoopst, leren schrijven was duurder en ouders die wilden dat hun kind leerde rekenen, moesten het diepst in de buidel tasten. Ouders moesten bovendien betalen voor het gebruik van inkt en papier. Veel ouders namen hun kinderen dan ook van school op het moment dat ze aan schrijven toekwamen. De kinderen die leerden rekenen waren helemaal in de minderheid.³⁰

Door het hoofdelijk onderwijs was het vaak een rommeltje in de klas en had de leraar maar een paar minuten per dag de tijd voor elke leerling. In deze chaos probeerde de schoolmeester hardhandig de orde te handhaven door gebruik te maken van de houten plak en de roede. De kwaliteit van het onderwijs was dan ook erg slecht, wat mede veroorzaakt werd doordat de onderwijzers vaak zelf geen goede opleiding hadden genoten en soms hun leerstof zelf nauwelijks beheersten. Er bestond geen opleiding voor het vak onderwijzer, schoolmeesters moesten het vak in de praktijk leren van de bovenmeester.³¹

De zestiende-eeuwse reformatie drukte een grote stempel op het onderwijs in de zestiende en zeventiende eeuw. Deze reformatie zorgde voor een scheiding in de kerk, tussen katholieken en hervormden. Door de reformatie werd de gereformeerde kerk in de loop van de zestiende eeuw een feit. De hervormden hadden veel kritiek op een aantal gebruiken binnen

²⁸ Sjaak Braster (red.), *De leerkracht in beeld, 140 jaar discussie over leerkrachten en leerlingen in Avmo-verband* (Rotterdam, 2007) 15.

²⁹ De Booy, *Weldaet der scholen*, 38.

³⁰ Idem, 55, 58.

³¹ Braster, *De leerkracht in beeld*, 15.

de katholieke kerk. Zo hadden zij kritiek op het aflaatstelsel. Dit stelsel hield in dat gelovigen hun zonden konden afkopen door geld te doneren aan de kerk. Het doen van goede werken was een andere manier om zonden kwijt te raken, omdat een goede daad een zonde kon uitwissen. De hervormden waren het met deze overtuigingen niet eens. Voor hen was de genade van God de enige manier om gered te worden, daar hadden aflaten of goede werken geen enkele invloed op. De genade van God kon alleen verkregen worden door het lezen van de Bijbel.³² De Nederlandse gereformeerden werden calvinisten genoemd. De calvinisten kenden een belangrijke rol toe aan het gezin als een 'kerk in het klein'. Om ervoor te zorgen dat iedereen zelf in staat was om de Bijbel te lezen was het noodzakelijk voor iedereen om in ieder geval de basis van het lezen machtig te zijn. Het lager onderwijs was voor iedereen noodzakelijk om de Bijbel te kunnen lezen, maar het voortgezet onderwijs niet. De consequentie hiervan was dat het lager onderwijs en het voortgezet onderwijs van elkaar werden gescheiden.

Het gereformeerde geloof werd onder andere verspreid door middel van het onderwijs. De gereformeerde kerk had bovendien veel invloed op het onderwijs doordat het onderwijzers mocht benoemen. Het was ook verboden om katholieke schoolboeken te gebruiken en bepaalde de schoolwetten zowel de schooltijden als de leervakken. Tevens zorgde de gereformeerde kerk ervoor dat er scholarchen werden aangesteld die samen het toezicht zouden houden op het onderwijs.³³ Deze scholarchen waren leden van het gerecht en de kerkraad. Zij moesten de scholen bezoeken, De Booy spreekt in dit geval van het 'dikwijls' bezoeken. Tevens moesten zij volgens De Booy elk half jaar een onderzoek instellen naar de vorderingen van de leerlingen.³⁴

³² Huib Noordzij, *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende eeuw* (Kampen, 2003) 13.

³³ Bakker, Noordman, Rietveld- van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 425- 426.

³⁴ De Booy, *Weldaet der scholen*, 81.

2.4: Straffen en belonen

Hoewel over het onderwijs in de vroegmoderne periode betrekkelijk veel bekend is, is er niet veel te vinden over het straffen en belonen in het onderwijs in Nederland in die periode. Zo heb ik geen studies kunnen vinden die specifiek gaan over het straffen en belonen in het onderwijs. De informatie die er is over de toepassing van straffen en belonen, is voornamelijk terug te vinden in algemene studies over de geschiedenis van het onderwijs. Als hierop al wordt ingegaan is meestal maar een klein onderdeel gewijd aan de manier waarop kinderen gestraft of beloond werden door de onderwijzer.³⁵ Bovendien gaat de informatie die er is, vaak alleen over de manier van straffen vóór 1800 en dan voornamelijk over de lichamelijke straffen.

De Booy en Boekholt, gaan in hun boek *De geschiedenis van de school in Nederland*, in op het regelmatige gebruik van de houten plak en de roede. Zij noemen echter ook het opsluiten in een kast of het werken op het schaamtegevoel van de leerling zoals het dragen van een bord met een ezel als methodes om een leerling te straffen. Een attribuut dat veel gebruikt werd door schoolmeesters vóór 1800 was de ‘pechvogel’. Deze ‘pechvogel’ werd gebruikt om naar een lastige leerling te gooien, die hem vervolgens terug moest brengen naar de schoolmeester om dan zijn straf te ondergaan.³⁶ De houten plak en de roede worden in alle overzichtswerken over de geschiedenis van het onderwijs genoemd. Informatie over de pechvogel heb ik daarentegen tot nu toe alleen in het boek van De Booy en Boekholt gevonden en in het boek van De Booy, *De weldaet der scholen*.

Volgens De Booy en Boekholt blijkt tevens dat schoolmeesters behoorlijk veel vrijheid hadden in het bepalen van een straf voor een leerling, als zij hier maar niet te ver in gingen. De Haarlemse onderwijzer Valcooch, die als enige iets heeft geschreven over hoe het er aan toging op de lagere scholen in de zestiende eeuw in Nederland en daarom veel wordt aangehaald in de secundaire literatuur, was een voorstander van lichamelijke straffen. De handplak en de roede behoorden tot de onmisbare attributen van een schoolmeester. Hoewel een onderwijzer hier wel spaarzaam gebruik van diende te maken, zeker bij nieuwe leerlingen.³⁷

Zo waarschuwt Valcooch onderwijzers om de kinderen niet tot bloedens toe te slaan, maar om spaarzaam gebruik te maken van de plak en de roede als veel gehanteerde middelen

³⁵ In de volgende werken heb ik niets terug kunnen vinden over straffen en belonen in het onderwijs. N. L. Dodde, *Een speurtocht naar samenhang. Het rijksschooltoezicht van 1801 tot 2001* (Utrecht, 2001). N.L..Dodde, *..tot der kinderen selfs proffijt... : een geschiedenis van het onderwijs te Rotterdam* (Den Haag, 1991).

³⁶ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 75.

³⁷ De Booy, *Weldaet der scholen*, 38.

om leerlingen te corrigeren. Een schoolmeester moest volgens Valcooch niet alleen streng, maar ook vaderlijk zijn.³⁸ Ook Cees Esseboom noemt in zijn boek *Onderwijsinghe der Jeught* de roede en de plak. Ook haalt hij artikel 21 van de Synode van Dordrecht aan, waarin benadrukt wordt dat kinderen gestraft dienen te worden op school zoals de ordinaire schoolorden voorschrijven namelijk met roede en plakken.³⁹ Het calvinisme rechtvaardigde het gebruik van lijfstraffen op school door hun opvatting dat de mens van nature slecht was.⁴⁰ De zondigheid van de mens kon er worden uitgeslagen met behulp van de plak en de roede.⁴¹ Jan Lenders besteedt in zijn boek *De burger en de volksschool*, veel aandacht aan het onderwerp straffen en belonen in het onderwijs. Hij behandelt de culturele en mentale achtergronden van de onderwijshervormingen in Nederland. Het boek van Jan Lenders is het meest complete boek dat ik gevonden heb over de veranderingen in het onderwijs aan het begin van de negentiende eeuw, toegespitst op het gebied van het straffen en belonen in het onderwijs. Zo besteedt hij een hoofdstuk aan het straffen en belonen in de ‘oude school’, en een hoofdstuk aan het straffen en belonen in de ‘nieuwe school’. ‘De oude school’ is de school vóór 1800 waarin nog gebruik werd gemaakt van lichamelijke straffen met de plak en de roede. De nieuwe school is de school die ontstond na de nationale onderwijswet van 1806.

Deze school kende niet alleen een ander lesprogramma, maar ook een ander systeem van straffen en belonen. In het nieuwe systeem van straffen en belonen werd de aandacht verlegd van het straffen naar het belonen.⁴² Zijn boek gaat echter alleen in op de ideale situatie, zoals hij deze heeft gevonden in de schoolordes. In schoolordes wordt echter de situatie beschreven zoals men het graag zou zien. Van een hele andere orde is het artikel van Arianne Baggerman over schoolherinneringen zoals dat voorkomt in autobiografieën. Haar artikel hierover zal verschijnen in 2010. Baggerman gaat echter niet alleen in op het straffen, maar analyseert tevens de manieren waarop de auteurs hun schoolmeesters karakteriseren. Het artikel gaat voornamelijk in op de praktische zaken op school, zoals de auteurs zich dat kunnen herinneren.⁴³

³⁸ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 27, 31.

³⁹ Esseboom, *Onderwijsinghe der Jeught*, 241.

⁴⁰ Dekker, *Het verlangen naar opvoeden*, 163.

⁴¹ Gemeentearchief Rotterdam, *Ach lieve tijd*, 236.

⁴² Lenders, *De burger en de volksschool*, 168.

⁴³ Arianne Baggerman, ‘Pandora’s box. Classrooms and equipment in the memory of Autobiographers’, in Sjaak Braster Ian Grosvenor, Maria del Mar del Pozo (eds.), *The black Box of Schooling* (Peter Lang, New York ter perse).

Hoofdstuk 3: Straffen en belonen vóór 1800

In 1591 schreef de Haarlemse onderwijzer Dirck Adriaensz Valcooch een handleiding voor schoolmeesters waarin hij een beeld schetst van hoe het onderwijs er in de zestiende en zeventiende eeuw uitzag. Hij geeft voornamelijk een beeld van de manier van straffen in die periode. Zo heeft hij het over *'slaghen en straffe gehebeuren Van den Meester, sonder haer te vraghen eenigh woort'*. Uit dit citaat blijkt al meteen hoe de sfeer was in deze periode in de school en hoe de relatie tussen leerlingen en meester geweest moet zijn. Valcooch geeft in het boek ook duidelijk aan dat de meester en niet de ouders moet bepalen hoe de kinderen behandeld worden in de school. Zo komt naar voren uit het volgende citaat: *'Voort al stonden d'Ouders voor der Scholen deur, En den Schoolmeester legde haer kint om geesselen veur, En slaghen gaf na zijnen wil en behaghen, Soo moeten de Ouderen het zelfde verdraghen, In het school te treden hebben sy geen macht.'*⁴⁴ Toch waarschuwt Valcooch de schoolmeesters ook dat zij de kinderen niet tot bloedens toe moeten slaan. Ook moesten zij ervoor oppassen dat de kinderen geen botten breken of bewusteloos raken. Het was dus van belang dat de schoolmeester het hoofd koel hield en alleen gebruik maakte van de plak en de roede.

Voor kinderen die voor het eerst naar school gaan, heeft Valcooch een andere behandeling op het oog. Jonge kinderen die voor het eerst naar school gaan, moeten liefdevol behandeld worden omdat zij vaak bang zijn om naar school te gaan. Daarom mag de schoolmeester hen in de eerste maand niet slaan, maar moest hij deze kinderen iets zachtjes verbieden. De meester moest alle fouten van deze kinderen door de vingers zien. In de tweede en derde maand kan de meester echter wel gebruik maken van zachte handplakken en 'propere grauwen'. Zodra kinderen vier of vijf maanden op school zitten, mocht de leraar de kinderen wel straffen, maar niet al te streng.⁴⁵

In de jaren 1870 schreef J. ter Gouw een boekje over de oude schoolwereld. Hierin schenkt hij veel aandacht aan de manier van straffen en belonen in de zestiende en zeventiende eeuw. Zo komt naar voren dat er in de oude schoolwereld gebruik werd gemaakt van de plak en de roede. In de zestiende en zeventiende eeuw, zo beweert ter Gouw, werd er niet beloond in de school, het was de plicht van de leerlingen om zich goed te gedragen en als zij dit niet deden, dan kregen ze straf. Ter Gouw gaat dan ook voornamelijk in op de manier

⁴⁴ G.D. J. Schotel, *Dirck Adriaensz Valcoogh's regel der Duytsche schoolmeesters. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in het laatst der XVIe en het begin der XVIIe eeuw*. Met inleiding en verklaring van eenige verouderde woorden, door G. D. J. Schotel ('s Gravenhage, 1875) 9.

⁴⁵ Schotel, *Valcoogh's regel der Duytse schoolmeesters* 10,13.

waarop kinderen gestraft werden in de zestiende en zeventiende eeuw. Hij beschrijft de strafwerktuigen aan de hand van een onderwijstentoonstelling die een aantal jaar voor de uitgave van het boekje is geweest in Amsterdam. In deze tentoonstelling werd een oude lessenaar tentoongesteld, met daarop een plak, roede en ezelsbord.

Zo werden er onder andere elf verschillende soorten plakken tentoongesteld.⁴⁶ Sommige van die plakken waren erg eenvoudig, niet meer dan een stuk ruw hout, andere plakken daarentegen waren overdadig versierd met knoppen en ringen. De plak werd gebruik als een leerling vergeten was om zijn boek en schrift mee te nemen, maar ook als een leerling weigerde om een andere leerling te helpen. Ook het niet kennen van de lessen of slordig omgaan met lesboeken was een reden voor de schoolmeester om handplakken uit te delen. Niet alleen gedrag dat belangrijk was in de les, kon een reden zijn om met de plak te krijgen, maar ook onzedig gedrag of het niet opletten tijdens de preek kon hiervoor de aanleiding zijn.⁴⁷ Bij de plak hoorde ook de ongeluksvogel of pechvogel. Dit van linnen genaaid vogeltje gevuld met watten, werd door de schoolmeester gebruikt om naar het hoofd van een leerling te gooien die zich misdroeg. Deze moest hem oppakken en terugbrengen naar de schoolmeester om direct zijn plakken in ontvangst te nemen.

De plak

De plak was echter niet de enige manier waarop een kind gestraft kon worden door de schoolmeester. Zo was er ook nog het ezelsbord, volgens ter Gouwe werd dit bord gebruikt bij een leerling die de lesstof maar niet onder de knie kon krijgen. Om zijn leerlust op te wekken kreeg deze leerling volgens ter Gouwe het ezelsbord op de borst, hoewel het volgens hem lang niet altijd alleen voor langzame leerlingen werd gebruikt. Soms werd in plaats van dit ezelsbord ook gebruik gemaakt van ezelsoren.⁴⁸ Voor vechtende leerlingen was er ook nog het houten blok met vier gaten. Als twee leerlingen gevochten hadden werden zij met hun

⁴⁶ J. Ter Gouw, *Algemeene bibliotheek 5. Kijkjes in de oude schoolwereld, I oude scholen* (Leiden) 30.

⁴⁷ Ter Gouw, *Kijkjes in de oude schoolwereld*, 39, 40.

⁴⁸ Ter Gouw, *Kijkjes in de oude schoolwereld*, 41, 43.

voeten in het blok gezet waardoor zij gedwongen werden om samen te werken en vreedzaam met elkaar om te gaan.

Ook egodocumenten geven een beeld van hoe het er aan toe ging in het onderwijs voor 1800. Jan Herman van Ingen (geboren in 1782) kan zich nog goed herinneren dat op de bewaarschool waar hij heen ging ook gebruik werd gemaakt van de plak. Zo herinnert hij zich een bepaalde keer dat hij erg ondeugend was en naar de schoolmeesteres werd geroepen om met de plak gestraft te worden, maar aangezien hij niet vrijwillig naar haar toe wilde gaan werd hij door een groep oudere schooljongens naar haar toe gesleept om alsnog zijn straf te ontvangen.⁴⁹ Ook Willem van den Hull vertelt in zijn autobiografie dat toen hij leraarsassistent was, in de periode tot 1792, de leraar wel degelijk hardhandig omging met kinderen naar zijn mening niet hard genoeg werkten. Zo liep hij om de tafels en banken met een dik touw de leerlingen gade te slaan. Er heerste een doodse stilte in de klas omdat niemand zich durfde te verroeren. Meester Schouten, zoals zijn leraar heette, probeerde door middel van plak en bullepees de kinderen zover te krijgen dat zij zouden doen wat hij wilde dat ze deden.

Het straffen ging bij meester Schouten echter veel verder dan af en toe een plakhand, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld: ‘Ik heb een der jongens op de avondschool gezien die, om dat hij een of ander uitvoerde, twaalf plakken kreeg; in iedere hand zes, zoo dat zijne handen nog gedurende den schooltijd opzwellen als of hij ze in kokend water gehouden had’. Toch is dit lang niet de allerergste straf die een kind kon krijgen, ‘Maar de allerwreedste straf weedervoer Grietje Mesman, een meisje van twaalf jaar die, met het touw, zulk een slag op den rug, dicht bij den hals, ontving, dat zij van de bank viel en, op den grond liggende, bewusteloos haar water loosde; terwijl ze altijd een krommen hals behouden heeft.’⁵⁰

Willem van den Hull verklaart het niet naar buiten komen van de wrede wijze waarop de meester met de kinderen omging aan het feit dat de meester niet, zoals onderwijzers van burgerscholen, van de ouders afhankelijk was voor zijn inkomen. Als de kinderen van school werden genomen, had dit geen enkel effect op zijn salaris. De hardhandige manier waarop de ouders van de ‘onbeschaafde klasse’ zelf met hun kinderen omgingen, was een reden dat er niets aan het gedrag van de leraar gedaan werd. Een derde reden was dat veel stadsschoolkinderen uit de minder bedeelde klasse kwamen, waardoor het brood dat de ouders ontvingen, ingehouden zou kunnen worden op het moment dat zij kritiek zouden uiten op het

⁴⁹ Jan Herman van Ingen (geboren 1782), *Dagboek van schuld en onschuld*. Citaat van de website van Hugo Roling <http://www2.fmg.uva.nl/pow/jeugdherinneringen>

⁵⁰ Willem van den Hull (1778-1854), *Autobiografie (1778-1854)*, Raymonde Padmos (ed.) (Hilversum, 1996) 152, 153.

gedrag van de leraar. Willem van den Hull geeft aan dat in die tijd de bullepees en plak wettige strafwerktuigen waren, zo blijkt uit het volgende citaat: ‘Ten vierde waren, in die dagen, bullepees en plak algemeen gewettigde strafwerktuigen en, zelfs met voorkennis van Regenten en Regentessen van Godshuizen, wandelden de suppoosten aldaar steeds, met een bullepees onder den arm, rondom de tafels, waaraan de weeskinderen of oudelieden zaten te eeten’⁵¹

Jongen krijgt met de plak van de schoolmeester (Jan Steen, 1665)

⁵¹ Willem van den Hull, *Autobiografie*, 153.

Hoofdstuk 4: Een andere kijk op het onderwijs

4.1: De Verlichting

In de achttiende eeuw ging men onder invloed van de Verlichting anders aankijken tegen de mens en het kind in het algemeen. Het kind had een eigen natuur en daar diende de opvoeder rekening mee te houden. Zo moesten ouders het kind respecteren en het alleen corrigeren als dat nodig was. Ouders moesten de opvoeding aanpassen aan hun kind, in tegenstelling tot eerdere perioden.⁵² Binnen deze nieuwe Verlichte pedagogiek kreeg het onderwijs een andere en belangrijke sleutelrol te vervullen. De Verlichting was ook de belangrijkste bron van inspiratie voor hervormingen binnen het onderwijs, zoals een andere inrichting van de school en een andere behandeling van de leerlingen. Het onderwijs moest er immers voor zorgen dat de menselijke mogelijkheden ontwikkeld werden.⁵³ Jan Lenders gaat in zijn boek, *De burger en de volksschool*, uitgebreid in op de ideeën van de verlichtingspedagogen.

Na de onderwijswet van 1806 ontstond er een nieuwe soort school waarin er ook een andere manier van straffen en belonen werd ontwikkeld. Het nieuwe systeem van straffen en belonen moest het leerproces van de leerling bevorderen en er zo voor zorgen dat de ontwikkeling van het kind optimaal verliep. Het gebruik van lijfstraffen was nu achterhaald en werd niet geacht om de ontwikkeling van het kind optimaal te stimuleren. De nadruk kwam te liggen op het belonen van goed gedrag in plaats van het straffen van ongewenst gedrag. Dit kwam ook tot uiting in de behandeling van de leerlingen en in de relatie tussen leraar en leerling. Deze relatie zou gebaseerd moeten zijn op wederzijds respect en vertrouwen.⁵⁴ De nadruk die gelegd werd op belonen was ook terug te zien in de jaarlijkse prijsuitreikingen waarbij de beste en braafste leerlingen een prijs kregen. Hiermee werd tussen de leerlingen de competitie gestimuleerd. Jan Lenders beschrijft onder meer hoe het verzamelen van gouden spijkers voor een wedstrijdgevoel moest zorgen.⁵⁵

Boekholt en De Booy, gaan uitgebreid in op de ideeën van Verlichte pedagogen. Deze verlichtingspedagogen hadden een grote invloed en beoordeelden het gebruik van lijfstraffen negatief. Vooral het gedachtegoed van Jean Jacques Rousseau speelde hierbij een belangrijke rol. In het bijzonder zijn boek *Emile ou de l'éducation* (1762) is van grote invloed geweest. Rousseau was pertinent tegen het geven van lichamelijke straffen. Een kind moest volgens

⁵² Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 153.

Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 13.

⁵³ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 18, 13.

⁵⁴ Lenders, *De burger en de volksschool*, 168, 169, 171, 172.

⁵⁵ Idem, 139.

hem opgevoed worden langs de weg van de rede. Onderwijs was volgens Rousseau een manier om het natuurlijke goede in de mens naar boven te krijgen.⁵⁶ Een andere invloedrijke pedagoog was John Locke (1632-1704). John Locke was van mening dat een kind pas goed in staat zou zijn om te leren als het een goede conditie had. Goede voeding, lichaamsbeweging en buitenlucht waren hiervoor essentieel. Een ander invloedrijk idee van Locke was dat een mens geboren werd als een blanco blad (tabula rasa) en dat zijn opvoeding en het milieu waarin het opgroeide bepalend waren voor de toekomst van het kind.⁵⁷

Rousseau was het niet op alle punten met Locke eens, maar was wel van mening dat de opvoeder en het milieu waarin een kind opgroeide van grote invloed waren op de mogelijkheden die een kind tot zijn beschikking had. Niet alle verlichtingspedagogen waren het dus met elkaar eens maar op een aantal belangrijke punten kwamen hun ideeën overeen. Zo geloofden ze dat de opvoeding ervoor kon zorgen dat een kind een beter en gelukkiger mens kon worden. Het onderwijs kon ook bijdragen aan het geluk en de goede toekomst van het kind en daarom diende de staat verantwoordelijk te zijn voor het onderwijs. Veel Verlichtingspedagogen waren van mening dat het kind als uitgangspunt genomen diende te worden, waarmee het onderwijs zou aansluiten bij de ontwikkelingsfasen van het kind. De Verlichting was niet de enige stroming die een cruciale rol speelde in deze omwenteling, ook het piëtisme speelde hierbij een belangrijke rol.

Het piëtisme was een stroming binnen het protestantse geloof en was evenzeer begaan met de mens maar vanuit een heel ander perspectief dan de Verlichting. Terwijl de Verlichting een positieve kijk had op de mens en overtuigd was van de natuurlijke goedheid van de mens, had het piëtisme een meer negatieve kijk op de mens. De mens was volgens het piëtisme van nature zondig. De piëtisten geloofden echter wel in de opvoedbaarheid van de mens en het onderwijs speelde hierbij een belangrijke rol.⁵⁸

⁵⁶ L.C.T. Bigot & Gilles van Hees, *Verleden en Heden, beknopte geschiedenis van opvoeding en onderwijs vooral in Nederland* (Groningen, 1938) 89.

⁵⁷ Boekholt, De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 92.

⁵⁸ Idem.

4.2: De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

In de meeste studies over het onderwijs wordt de centrale rol van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen benadrukt. In 1784 werd dit genootschap opgericht. Met het doel om het onderwijs te hervormen en de kwaliteit ervan te verbeteren. Zo was deze Maatschappij volgens Lenders op het moment van de invoering van de Bataafse republiek, de autoriteit op het gebied van de opvoeding en het onderwijs.⁵⁹ Vooral N.L. Dodde gaat in zijn boek *Een onderwijsrapport* uitgebreid in op de rol van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en de ideeën die binnen deze Maatschappij leefden, om het onderwijs te verbeteren.⁶⁰ Op 21 april 1796 wordt er uit de Nationale vergadering een commissie gekozen die zich bezig moest gaan houden met een plan voor het onderwijs voor alle inwoners van de Bataafse republiek. Deze commissie vroeg de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen om adviezen, die als reactie hierop een rapport uitbrachten waarin zij hun ideeën over de aanpak van het lager onderwijs uiteenzetten: *Algemeene denkbeelden over het nationaal onderwijs*.⁶¹

De maatschappij heeft op een vijftiental vragen antwoorden geformuleerd over de verbetering van het onderwijs in de Bataafse Republiek. Het Nut was van mening dat het onderwijs tot doel had om alle leerlingen te vormen tot deugdzaam en nuttige leden van de maatschappij.⁶² Niet alleen zou het onderwijs goed zijn voor het welzijn van het kind, maar uiteindelijk ook voor de maatschappij als geheel. Het onderwijs moest ervoor zorgen dat het beschavingsniveau van de bevolking werd verhoogd, waarbij de aandacht vooral uitging naar kinderen uit de volksklasse. Tevens moest het onderwijs zorgen voor een gevoel van eenheid onder de Nederlanders en liefde kweken voor het vaderland.⁶³ Het rapport stelde de nationale overheid verantwoordelijk voor invoering van een wetgeving voor het onderwijs.

Eén van de thema's waaraan het genootschap aandacht besteedde was het straffen en belonen op scholen. De leden van het genootschap waren van mening dat leerlingen door middel van een stelsel van straffen en belonen aan hun plicht zouden worden gehouden. Toch waren zij eveneens van mening dat er in een goed geordende school niet veel gestraft hoefde te worden. Mocht het toch op straffen aankomen dan dient de onderwijzer op rustige en weloverwogen wijze een straf uit te delen die evenredig moet zijn met de oorzaken en de persoon die de misstap begaan heeft. De functie van straf, zo beweert Dodde, was volgens het

⁵⁹ Lenders *De burger en de volksschool*, 34.

⁶⁰ N.L. Dodde, *Een onderwijsrapport, Een historisch-pedagogisch onderzoek naar de invloed van een onderwijsrapport over onderwijsverbetering en vernieuwing op de onderwijswetgeving na 1801* (Den Bosch, 1971) 10.

⁶¹ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 455.

⁶² Dodde, *Een onderwijsrapport*, 11.

⁶³ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 455.

Nut een manier om de gewenste orde, die door de leerling is verstoord, terug te brengen.⁶⁴ De leraar diende een boek bij te houden met twee pagina's per leerling. Eén pagina is voor de prestaties van de leerling, terwijl op de andere pagina het gedrag van de leerling wordt bijgehouden.⁶⁵ De onderwijzer werd geacht elke week een samenvattend oordeel te vellen over zijn leerlingen. Hierna komen de namen van de leerlingen op een schande- en erebord te staan. Een leerling van wie de naam op het schandebord stond, kon hiervan worden verwijderd na goed gedrag. Tegelijkertijd kon ook de naam van een brave leerling van het Erebord worden gewist als deze leerling zich niet aan de regels hield.

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen voelde echter meer voor het geven van beloningen voor leerlingen die zich goed gedroegen, dan voor het straffen van de leerlingen die slecht gedrag vertoonden.⁶⁶ In de door hen voorgestelde onderwijsmethoden zijn er meer mogelijkheden tot het belonen van leerlingen dan tot het straffen van leerlingen. Niet alleen is er het eerder genoemde Erebord, maar bestond ook de mogelijkheid om de leerlingen van plaats te laten wisselen als beloning. Eenmaal in het jaar werd er een examen afgelegd. Als deze door de leerlingen met goed gevolg was afgelegd, dan werden zij bevorderd naar de volgende klas. Aan de brave en knappe leerlingen werden getuigschriften uitgedeeld, evenals aan de leerlingen die van school gingen. De uitgeschreven prijsvraag van het Nut in 1792 over het beste systeem van straffen en belonen levert in 1794 een prijswinnaar op genaamd Jacob Hendrik Floh. Zijn ideeën over straffen en belonen in scholen zouden uiteindelijk worden opgenomen in de drie onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806.⁶⁷

Het logo van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

⁶⁴ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 24.

⁶⁵ Dodde, *Een onderwijsrapport*, 25.

⁶⁶ Idem.

⁶⁷ Lenders, *De burger en de volksschool*, 173.

4.3: De doelstelling van het onderwijs en de schoolwetten

Zoals al eerder aangegeven publiceerde de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1796 een rapport met haar ideeën over het onderwijs, de *Algemeene denkbeelden over het nationaal onderwijs*. Hierin verkondigde het Nut dat de overheid verantwoordelijk was voor de kwaliteit van het onderwijs. Hiertoe werd in 1798 een minister van onderwijs aangesteld, de agent van nationale opvoeding. Het was de taak van deze agent om de onderwijswetgeving tot stand te brengen. De eerste onderwijswetten van 1801 en 1803 hielden niet lang stand. Maar de onderwijswet van 1806 zou een grote invloed hebben op het onderwijs en zou tot 1857 van kracht zijn.⁶⁸ De onderwijswet van 1806 zorgde voor wijzigingen, deze waren bedoeld om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren.⁶⁹

Zoals al eerder vermeld, moest het onderwijs voor een verhoging van het beschavingsniveau van de bevolking zorgen, met specifieke aandacht voor kinderen uit de volksklasse. Het onderwijs moest eveneens zorgen voor eenheid en liefde voor het vaderland kweken. Voor deze hervormingen in het onderwijs was geld nodig. Een centraal belastingstelsel moest de financiën opbrengen om het onderwijs te verbeteren.⁷⁰ Een andere taak van het onderwijs was het bevorderen van het algemeen beschaafd Nederlands en het terugdringen van het gebruik van dialecten. Dit ging gepaard met een officiële spelling (1804), waarna er al snel een officiële grammatica en woordenboek volgde. Tevens werden de regionale munten, maten en gewichten vervangen door het decimale stelsel.⁷¹

Een belangrijk boek over de geschiedenis van het onderwijs is het al eerder genoemde boek van N.L. Dodde *Een speurtocht naar samenhang*. Dodde gaat in op een aantal soorten straffen die in 1801 door de landelijke overheid zijn vastgesteld in het reglement van orde. De straffen genoemd in dit reglement zijn genummerd van de lichtste naar de zwaarste straf. Zo was de lichtste straf die een kind kon krijgen volgens Dodde het zitten op de onderste plaatsen (de plaatsen met de hoogste nummers). De tweede straf was een aantekening in het boek van slecht gedrag. De derde straf, het schrijven van de naam van de leerling op het schandbord. De vierde straf was het afzonderen van de leerling zonder dat hij of zij de mogelijkheid kreeg om iets te leren. De laatste straf die Dodde noemt was de lichamelijke straf. Dit was echter een zware straf waarvan Dodde stelt, dat deze in 1802 door de landelijke overheid al was verboden, maar desondanks toch nog lang bleef bestaan.⁷²

⁶⁸ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 456.

⁶⁹ Tine Visser, *Tien Zeeuwse onderwijzers*, 4.

⁷⁰ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 455.

⁷¹ Idem, 456.

⁷² Dodde, *Een speurtocht naar samenhang*, 159,160.

Binnen het klassikaal onderwijs werden niet alleen hogere eisen gesteld aan de kwaliteiten van de onderwijzer, maar ook moest het leermateriaal worden veranderd. De invoering van het schoolbord en het telraam waren nieuwe hulpmiddelen waarvan de schoolmeester gebruik kon maken. De schoolboeken moesten zo worden aangepast dat zij geschikt zouden zijn voor klassikaal gebruik. De vorderingen van de leerlingen werden bijgehouden met behulp van cijfers. Hierdoor was het ook makkelijker om leerlingen met elkaar te vergelijken. Niet alleen de prestaties maar ook het gedrag van de leerlingen werd bijgehouden.⁷³

Het abc-boekje

⁷³ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 468.

Hoofdstuk 5: Toezicht op het onderwijs

5.1: Opleiding van onderwijzers

De opleiding van leerkrachten vond, zoals al eerder vermeld, meestal plaats in de praktijk. Overdag werd er geoefend in de school terwijl kweekelingen 's avonds les kregen van het schoolhoofd. Dit was echter niet de enige mogelijkheid om opgeleid te worden als onderwijzer. Al in 1793 vestigde de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Haarlem een onderwijzersopleiding. Maar voordat een leerkracht aan het werk kon, moest hij wel de juiste kwalificaties hebben. De kwalificatie van leerkrachten kon worden onderverdeeld in vier rangen met ieder verschillende exameneisen. De vierde rang was de laagste rang, waarbij de onderwijzer slechts het lezen en schrijven en de beginselen van de rekenkunde hoefde te beheersen. De eerste rang was de hoogste rang waarbij een brede kennis was vereist van alle schoolvakken waaronder geschiedenis, aardrijkskunde, natuurkunde en wiskunde. Een groot deel van de onderwijzers haalde echter nooit de hoogste rang. De exameneisen hadden niet alleen betrekking op de kennis van de aspirant onderwijzer, maar ook op zijn pedagogische en didactische kwaliteiten. Om deze te testen moest de kandidaat zowel een examen afleggen als een proefles geven onder toezicht van het schoolhoofd en de plaatselijke schoolcommissie en schoolopziener.⁷⁴

20. Kunt gij ook eenige Rivieren in Afrika noemen?	26. Waar ligt <i>Cairo</i> , en weet gij van haar iets merkwaardig?
21. Kunt gij ook eenige Eilanden in Azie en Amerika noemen?	27. Hoe veel Hoofd-Godsdienvinden vindt men op den Aardbodem?
22. Welke is het vermaardste der Vijf werelddeelen?	28. Wat is eene wereldkaart en hoe noemt men die meer?
23. Welke is de grootste stad in Europa?	29. Hoe stelt de wereldkaart de Aardglobe voor?
24. Welke is de grootste stad op den geheelen Aardbodem?	30. Wat moet men voornamelijk op ieder Kaart kunnen onderscheiden?
25. Waar ligt <i>Mecca</i> en welke merkwaardigheid weet gij van die stad?	31. Hoedanig moet men de Kaart leggen?

Vragen uit het aardrijkskunde examen voor Kweekelingen ca. 1820

⁷⁴ Bakker, Noordman, Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 459.

5.2: De onderwijsinspectie

Om de kwaliteit van het onderwijs te kunnen waarborgen werd er een landelijke onderwijsinspectie ingevoerd.⁷⁵ Aan het hoofd van deze onderwijsinspectie stond een agent van nationale opvoeding, die samen met een aantal schoolopzieners erop moest toezien dat scholen en schoolmeesters zich aan de wet hielden.⁷⁶ Elke provincie werd verdeeld in districten met aan het hoofd een schoolopziener. Iedere schoolopziener was verantwoordelijk voor de scholen in zijn district. Deze schoolopzieners waren verplicht om op gezette tijden de scholen in hun regio te bezoeken. Elk jaar werd de agent van nationale opvoeding schriftelijk op de hoogte gesteld van de situatie op de scholen in de verschillende districten. Dodde gaat in *Een speurtocht naar samenhang* uitgebreid in op de schoolinspectie. Zo zou elke schoolopziener volgens hem ongeveer vierendertig onderwijsinstututen bezoeken. De schoolbezoeken hadden echter alleen betrekking op openbare scholen. De onderwijsinspectie zou door de bijzondere scholen geïnformeerd worden door het bestuur van deze onderwijsinstututen. De Joodse scholen vormden hierop een uitzondering, alleen het algemene onderwijs werd hier door de schoolopziener geïnspecteerd.⁷⁷

5.3: Schoolopzieners

Het klassikaal onderwijs werd gezien als een belangrijke voorwaarde voor orde in de school. De schoolopzieners moesten erop toezien dat er klassikaal onderwijs werd gegeven in plaats van hoofdelijk onderwijs. Toch duurde het nog lange tijd voordat er overal klassikaal onderwijs werd gegeven. De belangrijkste reden hiervoor was dat, in de eerste jaren na de invoering van de onderwijswet van 1806, kinderen nog steeds niet regelmatig naar school gingen waardoor het invoeren van klassikaal onderwijs lang niet altijd gemakkelijk was.⁷⁸ In 1802 stelde de Friese schoolopziener B. van Weemen, een lijst op met criteria waar een schoolopziener op moest letten bij het bezoeken van een school. Deze lijst bevatte volgens Dodde negentig aandachtspunten die in zeven groepen waren verdeeld. Een van de belangrijkste aandachtspunten was de organisatie van het onderwijs. Werde er klassikaal lesgegeven?

Het gedrag van de onderwijzer was ook een criterium waar de schoolopzieners op dienden te letten. De onderwijzer moest niet alleen de juiste kennis en vaardigheden hebben, maar zich actief inzetten voor de ontwikkeling van zijn leerlingen. Dit gold zowel voor de

⁷⁵ Dodde, *Een speurtocht naar samenhang*, 105.

⁷⁶ Braster, *De leerkracht in beeld*, 17.

⁷⁷ Dodde, *Een speurtocht naar samenhang*, 150.

⁷⁸ Idem, 151.

schoolvakken als voor het gedrag van de leerlingen. Tevens moest er gekeken worden naar het schoolgebouw, het lokaal en de inrichting van de school waar er onderwijs werd gegeven. Zo werd aan het klaslokaal de eis gesteld dat het schoon en ruim moest zijn. Er moest genoeg licht naar binnen komen en er moest een goede ventilatie zijn, die moest zorgen voor frisse lucht.

Ook moest de schoolopziener vragen stellen over het gebruik van straffen en belonen. Zo werd de schoolmeester gevraagd of hij gebruik maakte van een schandbord, een schandboek of van lichamelijke straffen. Als de schoolmeester van lichamelijke straffen gebruik maakte was het van belang voor de schoolopziener om te weten of kinderen hierdoor in gevaar kwamen. Hoe de schoolopziener dit te weten zou moeten komen, is echter niet duidelijk, want de kans was natuurlijk klein dat een onderwijzer hier eerlijk op antwoordde. De antwoorden van de vragen op de lijst moesten per bezoek door de schoolopziener naast elkaar bijgehouden worden zodat direct duidelijk was of er verbetering in de situatie kwam.⁷⁹ Het schoolbezoek was echter niet de enige taak van de schoolopzieners, zoals eerder vermeld, hielpen zij ook bij de sollicitaties voor onderwijsgevenden. Zij namen examens bij de kandidaten af en bepaalden samen met het schoolhoofd welke van de kandidaten het meest geschikt was.⁸⁰

Punten van onderzoek bij schoolbezoeken

⁸⁰ Dodde, *Een speurtocht naar samenhang*, 151.

Wetgeving

Hoofdstuk 6: De onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806

6.1: De wet van 1801

De wet van 1801 bepaalde dat alle inwoners van de Bataafse Republiek in de gelegenheid gesteld moesten worden om hun kinderen behoorlijk onderwijs te laten volgen. De belangrijkste reden hiervoor was dat de beschaving en verlichting onder het volk zo veel mogelijk zou moeten worden bevorderd. Het onderwijs aan kinderen werd gezien als de belangrijkste bron van beschaving en verlichting. Ook de kinderen van minderbedeelden zouden dankzij deze wetgeving tenminste een aantal jaar onderwijs moeten kunnen volgen. Gemeenten kregen de opdracht om ervoor te zorgen dat er genoeg scholen waren waar kinderen onderwijs konden krijgen. Voor de kinderen van minderbedeelden zouden zoveel mogelijk armenscholen worden gesticht. Als er geen mogelijkheid was om een aparte armenschool op te richten, dan zouden deze kinderen in een gewone stads- of dorpschool onderwijs moeten kunnen volgen. Het schoolgeld van arme kinderen zou betaald worden uit de Armenkas van de Gemeente.⁸¹ Tevens was de gemeente verantwoordelijk voor het salaris van de onderwijzer. Als de geïnde schoolgelden niet toereikend waren voor de onderwijzer om een fatsoenlijk bestaan te kunnen opbouwen, moest de gemeente het salaris van de onderwijzer aanvullen.

Het onderwijs op de openbare scholen moest zich beperken tot het lezen, schrijven en de beginselen van de rekenkunde. Kinderen van de minderbedeelden zouden daar waar mogelijk de kans moeten krijgen in de tijd die ze niet aan het onderwijs besteedden, arbeid te verrichten. Dit zou minvermogende ouders aansporen om hun kinderen naar school te sturen. Het onderwijs zelf zou kinderen de christelijke deugden moeten leren, zonder daarbij een specifieke gezindte op het oog te hebben.⁸²

Aan deze wet was ook een reglement van orde verbonden voor alle openbare scholen binnen de Bataafse Republiek. Zo diende er in openbare scholen vier dagen in de week, tweemaal per dag onderwijs te worden gegeven. Deze schooltijden moesten, afhankelijk van het aantal leerlingen, twee of drie uur duren. Op de twee andere dagen kregen de leerlingen slechts eenmaal per dag les. Dit moest de leerlingen de kans geven om buiten het normale

⁸¹ J. Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners, gemeentebesturen, plaatselijke schoolcommissien, commissien van toezicht, instituteurs, schoolonderwijzers en schoolhouderessen; Bevattende al de wetten, besluiten en verordeningen Betrekkelijk het lager onderwijs, sedert den jare 1795* (Groningen, 1844) 22.

⁸² Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 22, 23.

lesrooster ook Godsdienstles te kunnen ontvangen van de kerk waartoe zij behoorden.⁸³ De schoolopziener van het district bepaalde samen met de onderwijzer de dagelijkse schooltijden en tevens wanneer er geen onderwijs gegeven hoefde te worden.⁸⁴ Aan het schoolgebouw werden voortaan strenge eisen gesteld. Zo moest het schoolvertrek ruim en luchtig zijn, en tweemaal in de week gezuiverd worden. Als er geen onderwijs werd gegeven moest het schoolvertrek gelucht worden.⁸⁵ De leraar had een vaste plaats en wel zo dat hij vanaf zijn lessenaar de gehele school kon overzien. De leerlingen moesten netjes naast elkaar zitten, maar op zodanige wijze dat zij elkaar niet zouden storen in hun bezigheden. De jongens en meisjes zouden zoveel mogelijk van elkaar gescheiden zitten. De zitplaatsen van de leerlingen hadden nummers zodat elke leerling wist welke plaats hem toebehoorde.⁸⁶

Ook de klassikale onderwijsmethode werd geregeld in dit reglement. De onderwijzer had de taak zijn leerlingen te verdelen over drie klassen. Deze klassen werden afgezonderd van elkaar, in hetzelfde schoolvertrek gezet, omdat er vaak maar één onderwijzer was. Als een van de klassen werd onderwezen, dan waren de andere klassen in stilte bezig zijn met hun eigen werk.⁸⁷ Het klassikaal lesgeven vereiste dat alle leerlingen in een klas dezelfde boeken hadden. De klassikale leer methode werd slechts langzaam ingevoerd en geaccepteerd, ook werd de klassikale leer methode lang niet altijd begrepen door onderwijzers. Zo meldt Wijnbeek nog in 1841 in zijn rapport over een Nederduitse school in Harderwijk: ‘De hoofdonderwijzer B. Punt heeft over ’t algemeen, eene gepast leerwijze. Doch er ontbreekt orde. Dat de vragen aan een geheele klasse gerigt worden, is een eigenschap van het klassikaal onderwijs. Maar geenszins, dat de leerlingen tegelijk schreeuwend antwoorden.’⁸⁸ De klassikale leer methode zorgde er tevens voor dat er niet zomaar nieuwe leerlingen bij konden komen, de toestroom van nieuwe leerlingen werd beperkt tot tweemaal in het jaar. Door de klassikale methode moest de onderwijzer gaan bijhouden wie er te laat of niet op school kwamen.⁸⁹

Het land zou voortaan worden verdeeld in verschillende schooldistricten met aan het hoofd van elk district een departementaal schoolbestuur. De wet zorgde ervoor dat de openbare scholen onder toezicht kwamen te staan van een departementaal schoolbestuur. Dit

⁸³ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 60.

⁸⁴ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 60.

⁸⁵ Idem.

⁸⁶ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 62.

⁸⁷ Idem.

⁸⁸ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Gelderland in het jaar 1841’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830-1850* (uitgetypt in 1962 door R. Reinsma) 77.

⁸⁹ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 62.

schoolbestuur zou bestaan uit drie stemgerechtigde burgers die onder de naam schoolopzieners verantwoording hadden af te leggen aan de agent van Nationale opvoeding. In deze wet werden ook de regels en taken van de schoolopzieners vastgelegd. Zo dienden zij elke school in hun district tweemaal per jaar te bezoeken om na te gaan of het onderwijs er op de correcte manier werd gegeven en of de onderwijzer zich aan de wet hield. Door middel van aanmoedigingen en vermaningen moesten zij ervoor zorgen dat de onderwijzer zijn onderwijs naar eer en geweten invulde. De bezoeken en adviezen van de schoolopzieners moesten ervoor zorgen dat het onderwijs in hun district verbeterde. Van deze schoolbezoeken dienden zij een verslag te maken en op te sturen naar de agent van nationale opvoeding.⁹⁰

Hun belangrijkste taak was, zoals al eerder vermeld, het bezoeken en inspecteren van de scholen in hun district. Zo moesten zij op de hoogte zijn van de onderwijzers die in hun district werkzaam waren en van de vorderingen die zij maakten in hun functie als onderwijzer. Ook moesten zij een lijst bijhouden van het aantal scholieren in hun district per sekse en de boeken die bij het onderwijs gebruikt werden. Deze boeken mochten de onderwijzers pas aanschaffen na toestemming van de schoolopziener van hun district. De schoolopzieners moesten tevens op de hoogte zijn van de jaarlijkse inkomens van onderwijzers en de fondsen en kassen waaruit deze onderwijzers betaald werden.⁹¹

Tijdens hun schoolbezoeken moest de schoolopziener de onderwijzer les zien geven aan de leerlingen om zich op deze manier een beeld te kunnen vormen van het onderwijs. Ook moest de schoolopziener de onderwijzer ondervragen over zijn manier van onderwijzen om deze vervolgens te wijzen op de eventuele gebreken in zijn onderwijs.⁹² De onderwijzer kon ook zijn eigen klachten en ideeën over zaken aangaande het onderwijs kwijt aan de schoolopziener, zowel ten aanzien van het inhoudelijke onderwijs, maar ook ten aanzien van de schoolgebouwen. Als het schoolgebouw in slechte staat verkeerde kon de onderwijzer dit tijdens een schoolbezoek melden aan de schoolopziener die er dan wat aan probeerde te doen.⁹³ Zo bezocht Wijnbeek in 1842 de dorpschool in Loenen, die in een slechte staat verkeerde, waarvan hij melding maakte bij de burgemeester.⁹⁴ De schoolopzieners zijn tevens verplicht om in geval van plichtsverzuim of wangedrag van een onderwijzer hiervan melding te maken bij het departementaal schoolbestuur waarna geprobeerd zal worden het gedrag van

⁹⁰ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 24.

⁹¹ Idem, 42.

⁹² Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 42, 43, 47.

⁹³ Idem, 43, 45.

⁹⁴ H. Wijnbeek, 'Verslag van den staat der lagere scholen in de provincie Utrecht, door den ondergeteekende bezocht in den voorzomer van 1842 (Loenen, tweede bezoek)', in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830-1850*, 140.

de onderwijzer te corrigeren of er desgewenst voor te zorgen dat ze uit hun ambt werden ontheven.⁹⁵

Het reglement stelde bovendien dat in elke school de schoolwetten op papier moesten worden gesteld en duidelijk zichtbaar voor de leerlingen in de school moesten worden opgehangen. Eens in de zoveel weken moest de onderwijzer deze regels aan de leerlingen voorlezen en uitleggen. Deze schoolwetten bestonden uit een aantal regels waaraan de leerlingen zich dienden te houden. De zedelijke vorming van de kinderen nam een belangrijke plaats in. Zo hadden deze regels niet alleen betrekking op het gedrag binnen de school, zoals het stil en oplettend zijn, maar ook op het gedrag buiten de school. De kinderen moesten de school ordelijk verlaten en zich ook buiten op straat vreedzaam en zedig gedragen. Zij moesten vriendelijk en beleefd zijn tegen iedereen, zowel in de school als daarbuiten. Ook werden er twee boeken bijgehouden waarin de leraar wekelijks aantekeningen maakte over het gedrag van zijn leerlingen. In het ene boek werd het goede gedrag beschreven, terwijl in het andere boek het slechte gedrag werd beschreven. Bij het schoolbezoek van de schoolopziener moesten deze boeken aan hem getoond worden.⁹⁶

In het reglement werd ook aandacht besteed aan het straffen van slecht gedrag van de leerlingen. Zo was de eerste straf 'het zitten op de onderste plaatsen', hiermee werden waarschijnlijk de plaatsen met de hoogste nummers genoemd. Dit was tevens de lichtste straf die leerlingen konden krijgen. Hierna kwam het maken van een aantekening in het boek van slecht gedrag, gevolgd door het schrijven van de naam van de desbetreffende leerling op een schandbord. Ook de leerling afzonderen van de anderen waardoor zij niet de mogelijkheid kregen om iets te leren was een zware straf. Bij zware misdrijven mocht de leraar gebruik maken van lichamelijke straffen, hier moest hij wel een aantekening van bijhouden en hiervan de schoolopziener bij zijn eerstvolgende bezoek op de hoogte stellen. De zwaarste straf was de verwijdering van een leerling van de school. Dit mocht echter niet gebeuren zonder dat de schoolopziener hiervoor toestemming had gegeven.⁹⁷ Elk half jaar werd een schoolexamen gehouden en wanneer dat succesvol was afgelegd konden leerlingen doorstromen naar een hogere klas. De leerlingen die zich het laatste half jaar het best hadden gedragen en de meeste vorderingen hadden gemaakt, kregen een prijs, die meestal bestond uit een boek, een prent of

⁹⁵ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 46.

⁹⁶ Idem, 65, 67.

⁹⁷ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 65, 66.

een eerbewijs. De leerlingen die de school verlieten en zowel goede vorderingen hadden gemaakt als zich goed hadden gedragen, kregen hiervan een getuigschrift mee.⁹⁸

Getuigschrift van de lagere school

⁹⁸ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 66.

6.2: De wet van 1803

De wet van 1801 bleef echter niet lang van kracht vanwege interne strubbelingen, want al op 29 juli 1803 werd een nieuwe onderwijswet ingevoerd. De wet van 1803 verschilde op een aantal punten met die van 1801. Allereerst werd in deze wet bepaald wat er verstaan moest worden onder een ‘openbare school.’ Dit waren alle scholen die met toestemming van het de regering onderwijs gaven in de eerste beginselen van kennis en beschaving. Hieronder werd verstaan het lezen, schrijven, rekenen en de beginselen van de Nederduitse taal. Het maakte hierbij niet uit of een school gefinancierd werd door de stad of gemeente of dat deze onderhouden werd met kerkelijke gelden of door middel van particuliere giften. In deze wet stond tevens dat niemand een openbare lagere school mocht oprichten of zich als onderwijzer profileren, dan degenen die aan de gestelde voorwaarden voldeden die door de staat waren gesteld.

Ten eerste moest de persoon in kwestie goed burgerlijk en zedelijk gedrag vertonen en dat kunnen bewijzen door het tonen van een of meerdere getuigschriften. Een tweede vereiste was deze een examen afgelegd moest hebben, waaruit naar voren kwam dat de persoon in kwestie geschikt was als onderwijzer.⁹⁹ Ten derde moest de persoon in kwestie op een wettige wijze zijn aangesteld door een bevoegd college, zoals het plaatselijke schoolbestuur. De onderwijzers die op het moment dat de wet van kracht werd al werkzaam waren, hoefden dit niet alsnog te doen, mits zij zich binnen zes weken bij de schoolopziener van hun district melden. Mochten de al werkzame schoolmeesters echter blijk geven van wangedrag en onkunde dan konden zij alsnog uit hun functie worden ontheven.

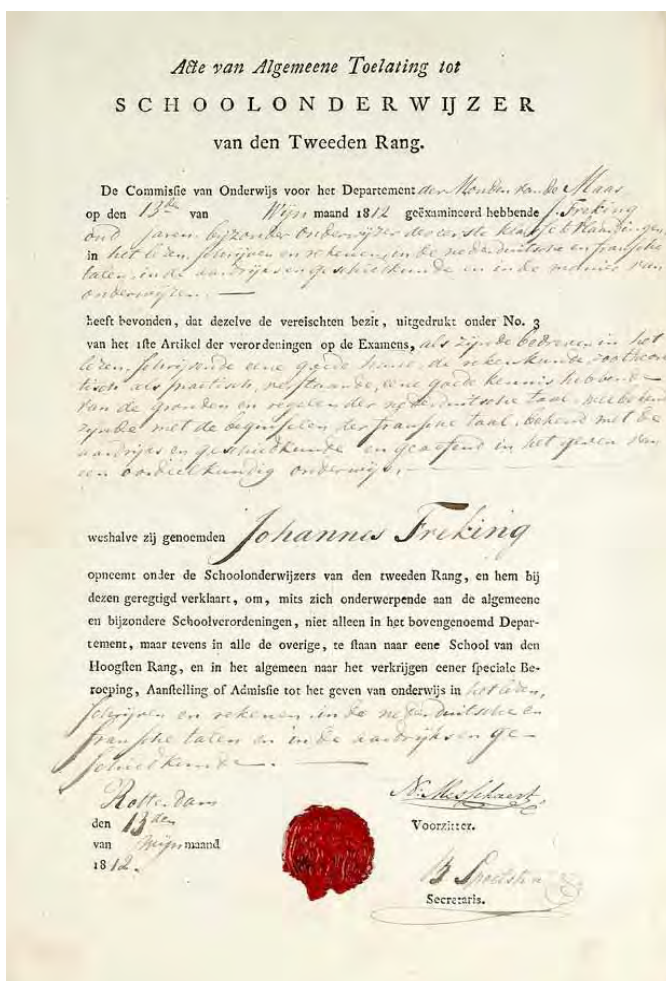
Alle schoolopzieners woonachtig binnen hetzelfde departement vormden samen het departementaal schoolbestuur. Als er een plaats vrijkwam voor een nieuwe schoolopziener moest deze worden vervuld door het departementaal schoolbestuur. Zij moesten een nieuwe schoolopziener kiezen uit een nominatie van drie personen.¹⁰⁰ Tevens werd verplicht gesteld dat in alle openbare lagere scholen schoolregels moesten worden ingevoerd door de schoolopzieners die samengesteld werden door het departementaal schoolbestuur. Zo werd onder andere bepaald dat de openbare lagere scholen op zo’n manier ingericht moesten worden dat de vermogens van de kinderen ontwikkeld werden en zij opgevoed en gevormd zouden worden tot rationele wezens. Ondanks dat zij goed Christelijk onderwijs moesten krijgen, was het niet de bedoeling dat een openbare school godsdienstig leerstellig onderwijs zou geven aan de leerlingen gedurende de gewone schooltijden omdat elk kerkgenootschap

⁹⁹ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 70, 71.

¹⁰⁰ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 71, 74.

dit weer anders zou opvatten. De kinderen kregen wel de mogelijkheid om alsnog leerstellig onderwijs te volgen doordat hiervoor twee middagen in de week vrij werd gegeven.¹⁰¹

De openbare lagere scholen moesten voortaan gebruik maken van boeken die door het departementaal schoolbestuur waren goedgekeurd. Bij overtreding van een of meerdere van deze artikelen werd de onderwijzer gestraft door middel van schorsing of intrekking van hun acte van ‘Algemeene toelating’. De departementale schoolbesturen waren voortaan verantwoordelijk voor het feit dat onderwijzers genoeg verdienden om fatsoenlijk te kunnen leven, zonder dat zij een tweede betrekking hoefden te zoeken. Ook waren zij verantwoordelijk voor het verstrekken van onderwijsmaterialen zodat onderwijzers hun onderwijs tot een succes konden maken. Door middel van aanmoedigen, aanmaningen en beloningen moesten de schoolbesturen en schoolopzieners de onderwijzers inspireren tot het verbeteren van hun onderwijs.¹⁰²

Acte van Algemeene toelating

¹⁰¹ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 72.

¹⁰² Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 73,74.

6.3: De wet van 1806

De wet van 1803 moest echter al snel weer het veld ruimen vanwege de inlijving bij Frankrijk. Maar in 1806 kwam er een onderwijswet die stand hield tot 1857 en veel invloed zou hebben op het lager onderwijs in Nederland. Lagere scholen werden in deze wet gedefinieerd als ‘Lagere scholen zijn, alle zoodanige, waar onder welke benaming ook, het zij die van scholen, collegien, instituten of dergelijke, de jeugd van allerlei ouderdom en van beiderlei kunne, het zij gezamenlijk, het zij ieder afzonderlijk, in de eerste beginselen van kennis en beschaving, als Lezen, Schrijven, Rekenen en de Nederlandsche Taal, of in derzelve verdere hulpmiddelen, als Fransche en andere hedendaagsche of ook geleerde Talen, de Aardrijks-Geschiedkunde en dergelijke, onderwezen, of ook alleenlijk tot hoogere beschaafdheid gevormd wordt.’¹⁰³

Deze wet maakte een belangrijk onderscheid tussen openbare en bijzondere scholen. Openbare scholen kregen van de overheid wel subsidie en bijzondere scholen niet. Bijzondere scholen werden onderverdeeld in twee klassen. De scholen van de eerste klasse waren scholen die door diaconieën, de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen of door particuliere verenigingen werden gesticht en onderhouden. De scholen van de tweede klasse waren scholen waarvan de schoolhouder ook de onderwijzer was. Deze onderwijzers moesten rondkomen met de geïnde schoolgelden, en waren dus afhankelijk van het aantal kinderen voor hun inkomsten. Tot de bijzondere scholen hoorden ook de Joodse scholen waar onderwijs werd gegeven in de Joodse godsdienst.¹⁰⁴

Ondanks bovengenoemde verschillen vertoonde de wet van 1806 ook veel gelijkenis met die van 1803. Zo werd in deze wet wederom bepaald dat iemand die de jeugd wilde onderwijzen aan vier eisen moest voldoen. De eerste was het vertonen van goed burgerlijk en zedelijk gedrag, te bewijzen door het tonen van een of meerdere getuigschriften. Als tweede eis werd gesteld dat de persoon in kwestie in het bezit moest zijn van een akte van ‘Algemeene Toelating’ tot het geven van onderwijs. De derde eis was dat de aanstelling tot onderwijzer op wettelijke manier was verkregen en de vierde eis was dat de persoon in kwestie zich bij de schoolopziener of schoolcommissie moest hebben aangemeld. De akte van toelating kon alleen verkregen worden door het afleggen van een examen bij de schoolopziener of de plaatselijke schoolcommissie.¹⁰⁵

¹⁰³ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 104.

¹⁰⁴ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 105.

¹⁰⁵ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 100, 101, 118.

Mocht een onderwijzer die deze akte van ‘Algemeene Toelating’ had gekregen, zich naderhand schuldig maken aan wangedrag of plichtsverzuim dan kon deze akte worden ingetrokken. In eerste instantie kon deze akte voor een periode van zes weken worden ingetrokken. Mocht de onderwijzer in kwestie zijn gedrag niet verbeteren of opnieuw de fout ingaan dan werd zijn akte van ‘Algemeene Toelating’ geheel ingetrokken, wat betekende dat deze persoon het recht verloor om zijn functie nog langer uit te oefenen. Als zij echter ondanks de intrekking van hun akte van ‘Algemeene Toelating’ toch doorgingen met het geven van onderwijs dan kregen zij een boete. Het toezicht over de bijzondere scholen der eerste klasse werd gedaan door het gevestigde schooltoezicht. Was er geen schooltoezicht over de bijzondere scholen der eerste klasse, dan moest deze worden toevertrouwd aan de schoolopziener van het district. De schoolopziener moest wel de mogelijkheid krijgen om de staat en de inrichting van het onderwijs te kunnen bekijken en hier een verslag van te maken.¹⁰⁶

In deze wet stond wederom dat er een algemene schoolorde moest worden ingevoerd in alle scholen. Hierin was ondermeer vastgelegd dat het schoolonderwijs zodanig ingericht moest worden dat de verstandelijke vermogens van de kinderen zich konden ontwikkelen en hen alle maatschappelijke en christelijke deugden bij konden worden gebracht die nodig waren om een bestaan op te bouwen. Het onderwijs was nog wel christelijk, maar de Bijbel mocht niet langer als leerboek gebruikt worden. De kinderen mochten ook geen leerstellig onderwijs krijgen tijdens de schooltijden of van de schoolmeester. Net zoals in de wet van 1803 stond vermeld dat zij wel Godsdienst onderwijs konden krijgen echter niet tijdens de les, maar bij hun eigen kerkgenootschap, op één van de vrije middagen die zij in de week hadden.¹⁰⁷

De wet bepaalde tevens dat de leerlingen moesten worden verdeeld in drie verschillende klassen. Deze klassen werden samengesteld aan de hand van de prestaties van de leerlingen. Als de leraar een klas les gaf dan waren de andere klassen bezig met het maken van opdrachten. Doordat de leerlingen voortaan in klassen werden verdeeld was het niet meer mogelijk om nieuwe leerlingen aan te nemen wanneer de onderwijzer dit wilde. De aanmelding van nieuwe leerlingen werd teruggebracht tot twee keer per jaar. De lesstof was verdeeld over de verschillende klassen, oplopend in moeilijkheidsgraad. In de eerste klas leerden kinderen het spellen, aanvankelijk lezen en de beginselen van het rekenen. In de tweede klas leerden de kinderen te schrijven en gingen ze verder met rekenen. In de derde

¹⁰⁶ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 101, 109.

¹⁰⁷ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 113, 114.

klas leerden kinderen hoe ze gebruik moesten maken van de Nederlandse taalregels. De indeling in klassen zorgde er ook voor dat er een manier gezocht moest worden om te bepalen of een kind de leerstof van zijn klas voldoende beheerste om door te kunnen stromen naar de volgende klas. De kennis van de kinderen zou voortaan getest worden in halfjaarlijkse examens. Als een kind het examen had gehaald, werd het bevorderd naar de volgende klas.¹⁰⁸

Tevens kwam er een ‘algemeene boekenlijst’ waarop de boeken stonden die gebruikt mochten worden in het onderwijs. Er mochten geen andere boeken gebruikt worden bij het onderwijs dan de lees- en leerboeken die op deze lijst voorkwamen. Het was echter wel mogelijk dat de onderwijzers van bijzondere scholen van de eerste klasse goedkeuring konden vragen aan de schoolopziener of plaatselijke schoolcommissie om andere leer- of leesboeken bij hun onderwijs te gebruiken als dit noodzakelijk werd geacht. Ook de onderwijzers van bijzondere scholen der tweede klasse konden goedkeuring vragen voor het gebruik van andere schoolboeken als zij dit voor hun onderwijs nodig achtten.¹⁰⁹ In deze wet was wederom het onderwijs aan de kinderen van minderbedeelden geregeld. Er werden openbare scholen opgericht die speciaal gericht waren op de kinderen van minderbedeelden. Als er in een stad of dorp geen speciale armenschool was dan moesten zij naar de plaatselijke school terwijl de diaconie waartoe zij behoorden of de gemeente de kosten moesten betalen.

Het examen dat aspirant onderwijzers moesten maken, had betrekking op hun kennis en kunde van het lezen, schrijven en rekenen. Niet alleen de kennis van de aspirant-onderwijzer werd getest, maar ook de manier waarop hij deze kennis kon overdragen aan kinderen. Ook werd aandacht besteed aan de meest geschikte middelen in het onderwijs om het verstand van de kinderen te ontwikkelen. Zo werden er een aantal vragen gesteld over de grondbeginselen van het straffen en belonen.¹¹⁰

¹⁰⁸ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 98, 99.

¹⁰⁹ Idem, 114, 115.

¹¹⁰ Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners*, 115, 118-121.

Onderwijs in de praktijk

Hoofdstuk 7: schoolopzieners

7.1: H. Wijnbeek

Om een beeld te geven van hoe het straffen en belonen er in de praktijk uitzag vanaf 1801 tot en met 1850 maak ik onder andere gebruik van de verslagen van hoofdinspecteur H.

Wijnbeek van het lager, middelbaar en Latijns onderwijs. H. Wijnbeek kwam uit een heel eenvoudig gezin, en had de kans gegrepen om onderwijzer te worden. Zijn kennis van vreemde talen dankte hij aan zelfstudie. In 1798 liet hij zich inschrijven aan de universiteit van Leiden om daar rechten te studeren, waar hij in 1808 promoveerde. Deze promotie zorgde ervoor dat hij al in 1808 aangesteld werd als de gouverneur van de veertienjarige zoon van Rutger Jan Schimmelpenninck.

In 1816 werd hij benoemd tot inspecteur van het Latijns onderwijs. Daarbij werd hij tevens benoemd tot lid van de plaatselijke schoolcommissie in Den Haag. H. Wijnbeek werd eind 1832 benoemd tot inspecteur van het lager en middelbaar onderwijs als opvolger van de heer A. van den Ende. Er werd van hem echter verwacht dat hij ook zijn oude functie, de inspectie van het Latijns onderwijs, erbij zou blijven doen. In het boek van R. Reinsma, *schoolmeesters onder Willem I en II*, komt Wijnbeek naar voren als een man die geen reden had om de dingen mooier voor te stellen dan ze daadwerkelijk waren, zo wordt duidelijk uit het volgende citaat: ‘Bovendien vermeldde zij een provinciaal rapport van de heer Wijnbeek, inspecteur van het lager, middelbaar en het Latijnse onderwijs. Hiermee kwamen we een aantal verslagen op het spoor, die het onderwijs in heel Nederland volgens eenzelfde maatstaf bezagen; opgesteld door een man, die niets behoefde te verbloemen of mooier voor te stellen; die bovendien het schooltoezicht als beroepsarbeid uitoefende.’¹¹¹ Wijnbeek heeft in de periode dat hij werkte als inspecteur van het lager, middelbaar en Latijns onderwijs verschillende scholen in alle provincies tweemaal bezocht. Niet alleen deed hij dit om een beeld te krijgen van de staat van het onderwijs in de verschillende provinciën, maar ook om te kijken of er verbeteringen dan wel verslechtingen waren te constateren sinds zijn vorige bezoek.

¹¹¹ R.Reinsma, *Schoolmeesters onder Willem I en II* (Den Haag, 1965) 11.

7.2: De rapporten van de heer H. Wijnbeek

In de zomer van 1833 is Overijssel aan de beurt. Soms doet Wijnbeek uitgebreid verslag van de manier van onderwijs geven van een onderwijzer of de staat van de school. Andere keren daarentegen is hij veel minder uitgebreid. Zo vond hij in Delden een school waarin meer dan tweehonderd kinderen samengepakt zaten in een klein lokaal. Het onderwijs van de leraar gaf ondanks de situatie voortreffelijk onderwijs. Hij gaf goed klassikaal les en hield orde onder zijn leerlingen. Hij behandelde zijn scholieren zachtzinnig waardoor hij zich bij hen geacht en bemind wist te maken.¹¹² In St. Jans klooster kon hij de school niet bezoeken omdat de schoolmeester voor zes weken was geschorst in verband met het mishandelen van zijn scholieren. Wijnbeek gaat hier echter verder niet op in. Uit dit voorbeeld blijkt wel dat de schoolinspectie zijn best deed om slechte onderwijzers te straffen en ervoor te zorgen dat de behandeling van de leerlingen liefdevol en zachtzinnig was. Het kan echter ook zijn dat ze signalen negeerden.¹¹³

Toch staat dit voorbeeld niet op zichzelf, want ook bij het tweede bezoek aan Overijssel in 1841 komt hij in Zwolle bij een school waar de situatie flink is verbeterd. ‘Een zeer groote verbetering heeft de meisjesdag-en kostschool ondergaan. De vorige hoofdonderwijzeres, uit hoofde van haar driftigen aard, met pensioen ontslagen en opgevolgd door juffrouw A.L.N. Buchner. De hoofdonderwijzeres heeft 7 kundige hulponderwijzeressen doch is zelve de ziel van het geheele onderwijs. Zij is van alle hare leerlingen schier aanbeden.’¹¹⁴ Ook in Lent is het onderwijs verbeterd sinds er een andere onderwijzer is aangesteld: ‘Te Lent is het onderwijs uit deszelfs jammerlijke staat gered. In plaats van de vorigen dronkaard vond ik hier den sedert een half jaar aangestelden H. van Hemert, ijverig en doelmatig werkzaam. Zindelijkheid, orde, tucht, hadden de vorige tegenovergestelde gebreken vervangen’¹¹⁵

Lezend in de rapporten van Wijnbeek valt het op dat hij niet altijd uitgebreid verslag heeft gedaan van alle aspecten van het onderwijs op de door hem gevisiteerde scholen. Inhoudelijk gaat hij meestal wel in op de manier waarop er gelezen en gezongen werd. Zo

¹¹² H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Overijssel, zoo als ik dien heb bevonden bij mijn schoolbezoek van dezen zomer 1833 (eerste bezoek, Delden)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 9, 10.

¹¹³ Idem, St Jans klooster, 19.

¹¹⁴ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Overijssel, zoo als ik dien heb bevonden bij mijn schoolbezoek van dezen zomer 1833 (eerste bezoek, Zwolle)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 23.

¹¹⁵ Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Gelderland, bezocht in den loop van 1841 (tweede bezoek, Lent)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 96.

geeft hij vooral veel commentaar op de leestoon van de scholieren. Hieruit meende Wijnbeek te kunnen opmaken of zij hetgeen deze leerlingen gelezen hadden ook daadwerkelijk hadden begrepen of dat ze hun les gewoon oplazen.¹¹⁶ Verder gaat hij ook in op de wijze waarop schrijven, het rekenen en de verschillende talen werden onderwezen en welke methoden van onderwijs de leraar er op na hield. Uit meerdere verslagen komt naar voren dat hij er ook op lette of de onderwijzer de orde kon bewaren onder zijn leerlingen of hoe hij met ze omging in het algemeen.¹¹⁷

Stilte was eveneens een punt waar Wijnbeek veel aandacht aan besteedde. Zo geeft hij regelmatig commentaar op het lawaai in de school of is hij lovend over de stilte die heerste als de leerlingen aan het werk waren. Het ontbreken van orde en stilte is echter soms ook te wijten aan het feit dat de onderwijzer zonder kwekeling of ondermeester, in zijn eentje soms wel meer dan honderd leerlingen bezig moest zien te houden. ‘In de school van het buitenkwartier moest de onderwijzer H. S. Ravenstein zonder ondermeester 180 leerlingen onderwijzen en in orde houden. Voor dit laatste is hij niet berekend. Er was allerwege gepraat en gewoel. Het was voor mij niet mogelijk het in deze school vanwege het gedruisch lang uit te houden.’¹¹⁸

Het gebrek aan orde komt echter niet alleen door de grote hoeveelheid leerlingen of het gebrek aan hulp maar vaak ook doordat er niet klassikaal les werd gegeven maar nog steeds hoofdelijk, zoals Wijnbeek dat in een school in Bredevoort nog aantreft in 1835: ‘In een groot en vrij goed lokaal, doch van slechte banken voorzien, wordt in deze openbare school op de oude manier onderrigt gegeven aan 180 leerlingen. Er is volstrekt gebrek aan klassikale afdeling, orde en stilte.’¹¹⁹ Dit was echter lang niet de enige school waar nog op de ouderwetse manier werdt lesgegeven. Want ook in 1841 in Vuursche komt hij in een kleine school waar het er nog erg ouderwets aan toegaat. ‘Hier is alles gebrekkig: Het kleine, lage lokaal, de tweederlei rigting waarin de kinderen zitten, het ouderwetsch spellen; het onderwijs

¹¹⁶ Wijnbeek, ‘Verslag van de staat, waarin de lagere scholen van vriesland door ondergeteekende zijn gevonden bij de schoolinspectie in 1845 (tweede bezoek, Franeker)’ in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 207.

¹¹⁷ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Gelderland, bezocht in den loop van 1841 (tweede bezoek, Valburg)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 97.

¹¹⁸ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Overijssel, zoo als ik dien heb bevonden bij mijn schoolbezoek van dezen zomer 1833 (eerste bezoek, Zwartsluis)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 36.

¹¹⁹ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Gelderland bezocht in den loop van 1835 (eerste bezoek, Bredevoort)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 54.

in het lezen is individueel, niet klassikaal.¹²⁰ En ook in een school in Haskerdijken is het onderwijs nog op de ouderwetse manier ingericht. Zo krijgt elk kind individueel les in plaats van klassikaal en zijn de lesboeken per leerling verschillend.¹²¹ Ook andere kenmerken van het oude onderwijssysteem blijven nog lang bestaan. In Zuid-Holland wordt in 1838 er nog apart betaald voor het onderwijs in het schrijven en rekenen, het gevolg is dat veel ouders hun kinderen van school halen voor ze toe zijn aan schrijven en rekenen.¹²²

Wijnbeek ervaart dat er vooral weinig klassikaal lesgegeven wordt in meisjesscholen. Zo geeft hij in 1835 bij het bezoek aan een goede meisjesschool aan dat het erg zeldzaam is dat er zoveel orde en stilte heerst tijdens de werkzaamheden. ‘De schoolhouderes heeft, hetgeen zeldzaam op meisjesscholen het geval is, haar onderwijs volkomen klassikaal ingerigt. Orde, regelmatigheid, vastheid, opgeruimdheid kenmerken haar onderwijs.’¹²³ In zijn rapporten geeft Wijnbeek regelmatig aan of een onderwijzer op een goede manier met zijn leerlingen omgaat. Regelmatig heeft hij het over de zachte behandeling van de leerlingen of de liefdevolle omgang. Er zijn heel veel onderwijzers die op een voortreffelijke manier de orde weten te bewaren onder hun leerlingen en hen zachtzinnig en vriendelijk behandelen. Zo komt Wijnbeek in Groenlo een onderwijzer tegen die pas was aangesteld. Deze onderwijzer wist zo benadrukt hij, op voortreffelijke wijze alle klassen gelijktijdig bezig te houden.¹²⁴

Maar ook het omgekeerde valt op, als de onderwijzer op een harde manier omgaat met zijn leerlingen doorziet hij dat eveneens. In Zutphen komt hij in een school waar de onderwijzer een barse toon aanslaat tegen zijn leerlingen, desondanks kan hij toch de orde niet bewaren. Teveel stilte en orde kan echter ook een averechts effect hebben. Zo komt Wijnbeek in 1836 bij een school in Loenen waar doodse stilte heerst omdat de leraar met een ijzige blik het lokaal inkijkt en zo de orde bewaart. Niemand durft zich echter te verroeren wat volgens

¹²⁰ H. Wijnbeek, ‘Verslag van den staat der lagere scholen in de provincie Utrecht, door den ondergeteekende bezocht in den voorzomer van 1842 (tweede bezoek, De Vuursche)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 145.

¹²¹ H. Wijnbeek, ‘Verslag van de staat, waarin de lagere scholen van vriesland door ondergeteekende zijn gevonden bij de schoolinspectie in 1845 (tweede bezoek, Haskerland)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 225.

¹²² H. Wijnbeek, ‘Verslag van den staat der lagere en middelbare scholen van zuid-holland door den ondergeteekende bezocht in 1838 (eerste bezoek, Valkenburg)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 237.

¹²³ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Gelderland bezocht in den loop van 1835 (eerste bezoek, Nijmegen)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 57.

¹²⁴ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Gelderland bezocht in den loop van 1835 (eerste bezoek, Groenlo)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 54.

Wijnbeek het onderwijs niet ten goede kan komen.¹²⁵ Wijnbeek maakt hierbij onderscheid tussen orde en stilte uit angst of orde en stilte uit achting voor de leraar. Dit onderscheid blijkt onder meer uit het volgende citaat: ‘De onderwijzer M.A. van Wiering onderscheidt zich door buitengewone zachtzinnigheid in den omgang met zijne kweekelingen, waaronder echter veel orde en stilte heerschten. Doch de orde was vrij en ongedwongen, niet die uit vreeze geboren, zoals in de evenvermelde, Nederduitsche school, maar uit achting en liefde.’¹²⁶

Wijnbeek gaat echter niet diep in op de manier van straffen en belonen. Uit de rapporten komt niet naar voren of hij de onderwijzers vragen heeft gesteld over de manier van straffen en belonen. Slechts twee verslagen geven inzicht in de manier waarop gestraft en beloond werd. Zo komt Wijnbeek in Groessen waar het onderwijs zeer gebrekkig was en zeer ongeschikt voor de klassikale leervorm. Over het straffen wordt het volgende duidelijk: ‘Het onderwijs van J. Bartels is gebrekkig. Ik zag er een jongen op de knieën liggen met de armen naar boven tot straf’¹²⁷ Het belonen komt slechts één keer naar voren, in Utrecht. ‘De leerlingen, die goed oppasten, ontvangen tot belooning twee malen ‘s weeks onderwijs in het Hoogduitsch; dit is een krachtig werkende prikkel tot leerzaamheid.’¹²⁸

Het is duidelijk dat de verslagen van H. Wijnbeek wel meer inzicht geeft in het onderwijs van de negentiende eeuw, alleen niet in de specifieke uitvoering over het straffen waarvan gebruik werd gemaakt in de negentiende eeuw. R. Reinsma geeft in zijn boek aan dat Wijnbeek de dingen niet beter hoefde voor te stellen dan ze daadwerkelijk waren, maar in hoeverre gelde dit voor de onderwijzers en leerlingen? In hoeverre werd de schoolopziener voor de gek gehouden? Het bezoek van de schoolopziener of inspecteur werd aangekondigd, er kon dus rekening mee gehouden worden. Bovendien is het niet duidelijk in hoeverre de schoolopziener het eens met de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806 en of hij zich eraan hield. Bij toeval kwam ik de heer Wijnbeek tegen in een jeugdherinnering van Femina Muller waarin de heer Wijnbeek haar school bezoekt. Hierin wordt een totaal ander beeld geschetst van Wijnbeek dan uit het boek van R. Reinsma naar voren komt en dan uit zijn verslagen

¹²⁵ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat der lagere scholen in de provincie Utrecht, Groningen en Drenthe bezocht in den loop van 1836 (eerste bezoek, Loenen)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 127.

¹²⁶ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat der lagere scholen in de provincie Utrecht, Groningen en Drenthe bezocht in den loop van 1836 (eerste bezoek, Loenen)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 127.

¹²⁷ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat van het lager onderwijs in Gelderland, bezocht in den loop van 1841 (tweede bezoek, Groessen)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 98.

¹²⁸ H. Wijnbeek, ‘Verslag nopens den staat der lagere scholen in de provincie Utrecht, Groningen en Drenthe bezocht in den loop van 1836 (eerste bezoek, Utrecht)’, in H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830- 1850*, 123.

7.3: Andere schoolopzienersverslagen

Aangezien de verslagen van Wijnbeek geen duidelijk beeld verschaffen over het straffen en belonen in de praktijk ben ik gaan zoeken naar andere schoolopzienersverslagen. De speurtocht naar de verslagen van schoolopzieners in de *Nieuwe bijdragen ter bevordering van de opvoeding en het onderwijs* gaven al evenmin een duidelijk beeld van de manier van straffen en belonen in het onderwijs. Zo wordt ook in deze verslagen alleen vermeld of de onderwijzer orde kan houden onder zijn leerlingen en of hij klassikaal lesgeeft. Zoals de schoolopziener in het eerste district van Zeeland, A. Uijthenhoren vermeldt over een onderwijzer in Noordgouwe ‘Van den schoolonderwijzer Ambrosius Knoote kan men niet anders verwachten dan orde, gehoorzaamheid aan de wetten en goed onderwijs.’¹³⁰ Dit verslag vormt geen uitzondering, want ook de schoolopziener van het derde district van Zeeland, S.T. Huet, geeft in zijn commentaar op een onderwijzer in Noordwelle alleen aan dat deze goed onderwijs geeft en orde kan houden: ‘De schoolonderwijzer Leendert Hoogland verdiende ook altijd onderscheiding orde, goed onderwijs, gehoorzaamheid aan de wet uit zucht voor de nieuwe leerwijze onderscheidt hem van vele anderen.’¹³¹

Niet alleen de schoolopzieners in Zeeland zijn erg kort en bondig in hun verslagen over het onderwijs. Zo geeft ook de schoolopziener van het zevende district van Gelderland, H. J. Thomassen, in zijn verslag over zijn bezoek aan een school in Winterswijk niets prijs over de manier van straffen en belonen. ‘De commissie vond deze school reeds in klassen verdeeld, ofschoon nog de oude gewone boekjes, wegens vooroordelen van vele ouders, gedeeltelijk in gebruik waren. De commissie onderzocht nauwkeurig en onpartijdig elken leerling in het bijzonder, en had het genoeg om den verdienstelijken schoolonderwijzer voor zijn goed en welingerigt onderwijs openlijk hunne goedkeuring te kunnen betuigen.’¹³² Aangezien alle schoolopzienersverslagen die ik in de nieuwe bijdragen heb kunnen vinden op deze manier zijn opgesteld, begon ik me steeds sterker af te vragen in hoeverre de schoolopzieners zich daadwerkelijk hebben gehouden aan de lijst van criteria waar ze op moesten letten bij een schoolbezoek.¹³³

¹³⁰ A. Uijthenhoren, ‘schoolopzienersverslagen’, in *Bijdragen betreffende den staat en de verbetering van het schoolwezen in het koninkrijk Holland 1807*, deel 1, 48.

¹³¹ S.T.Huet, ‘schoolopzienersverslagen’, in *Bijdragen betreffende den staat en de verbetering van het schoolwezen in het koninkrijk Holland 1807*, deel 1, 52.

¹³² H. J. Thomassen, ‘schoolopzienersverslagen’, in *Bijdragen betreffende den staat en de verbetering van het schoolwezen in het koninkrijk Holland 1807*, deel 1, 55.

¹³³ De nieuwe bijdragen die ik geheel heb ingekeken zijn de jaargangen, 1801 tot en met 1810, 1826, 1841, 1853. Aangezien ik in de bijdragen van 1810 geen uitgebreide verslagen van schoolopzieners kon vinden, heb ik een aantal keer jaren overgeslagen om te kijken of schoolopzieners door de jaren heen hun rapporten anders zijn gaan invullen. Dit bleek echter niet zo te zijn. Ik heb de jaren 1826, 1841 en 1853 gebruikt omdat het teveel werk

Hoofdstuk 8: Praktijk: Een onderwijzer

8.1: De heer D. Snatich

In 1817 wordt er een verslag van de onderwijzer D. Snatich gepubliceerd over zijn theorie van straffen en belonen. In dit verslag schetst Snatich een goed beeld van hoe het er aan toe gaat in de lagere scholen van Nederland. Voordat ik het verslag inhoudelijk ga behandelen, wil ik eerst ingaan op de persoon D. Snatich. D. Snatich komt voor in twee boeken die als thema de Joodse gemeenschap in Groningen hebben, *Joodse stadgers, de Joodse gemeenschap in de stad Groningen 1796-1945* van Stefan van der Poel en *De Joodse gemeenschap in de stad Groningen* van E. Schut. Van David Snatich, zoals zijn naam voluit luidde, heb ik geen geboortedatum kunnen vinden. Wel heb ik informatie over zijn pedagogische ideeën gevonden en over zijn ouders.

De vader van David Snatich, Gerson Abrahams Snatich, werd geboren in 1738 in Prosnitz, wat tegenwoordig in Tsjechië ligt. In 1782 trad hij in het huwelijk met de Zwolse Henderika Davids Stibbe. Hoewel het dus niet duidelijk is wanneer David Snatich werd geboren, wordt in het boek van Schut wel vermeld dat David in zijn jeugd veel gebruik maakte van de bibliotheek van het departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Groningen. Het Groningse departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd pas in 1791 gesticht. Het moet dus rond dit jaartal zijn dat David Snatich werd geboren.¹³⁴

Uit het boek van Schut blijkt verder dat David Snatich in grote mate beïnvloed is door Verlichte denkers. Stefan van der Poel gaat in zijn boek *Joodse stadgers* dieper in op de Verlichte ideeën van Snatich. Zo vermeldt van der Poel dat Snatich een leerling was van Naphtaly Herz Wesseley (Hartig Weisel) (1725-1805), die één van de voormannen was van de joodse Verlichting in Duitsland. Verder wordt uit het boek van van der Poel duidelijk dat het joodse onderwijs in de stad Groningen erg achterliep ten opzichte van het christelijke onderwijs. Tevens blijkt dat David Snatich er voor heeft gezorgd dat deze achterstand werd omgezet in een voorsprong. Een van de manieren waarop hij het joodse onderwijs in de stad Groningen heeft verbeterd, was door zijn theorie van straffen en belonen waarop ik later nog zal ingaan in de praktijk te brengen¹³⁵

was alle jaartallen tot 1850 te bekijken en ik in de database van het onderwijsmuseum erachter kwam dat er in deze bundels wel andere artikelen stonden over het gebruik van straffen en belonen in het onderwijs.

¹³⁴ E. Schut, *De joodse gemeenschap in de stad Groningen 1689-1796* (Groningen, 1995) 121.

¹³⁵ Stefan van der Poel, *Joodse stadgers. De joodse gemeenschap in de stad Groningen 1796-1945* (Groningen, 2004) 39.

8. 2: D. Snatich over zijn theorie van straffen en belonen

Uit het verslag van Snatich blijkt dat hoewel het onderwijs sinds een aantal jaar erg verbeterd is, hierbinnen echter nog steeds te weinig aandacht wordt besteed aan de zedelijke vorming van de schooljeugd. D. Snatich is van mening dat er veel schort aan de zedelijke vorming van de kinderen. De gebruikelijke middelen om een kind te straffen zorgen er juist voor dat de zedelijke vorming van de kinderen niet goed verloopt. De meest gebruikte straffen in de scholen zijn volgens Snatich uitermate ongeschikt om het hart van een kind te vormen. Zo sorteert het veel gebruikte middel van de eenzame opsluiting van een kind in de school juist het tegenovergestelde van wat men wil bereiken. Een school hoort volgens Snatich een aangename plaats te zijn, maar door deze straf maakt de onderwijzer het tot een gevangenis. Evenmin doeltreffend is het laten inhalen van schoolwerk na schooltijd, omdat deze tijd volgens hem toch niet gebruikt wordt om het niet gemaakte schoolwerk alsnog te maken. Een even ondoelmatige straf is volgens Snatich het kind dat een misstap heeft begaan te pronk te zetten onder een schandbord of met een schandbrief om.¹³⁶ Het te pronk staan, zorgt er volgens Snatich niet voor dat het kind gaat beseffen dat hij of zij fout is geweest. Het leert volgens Snatich slechts de indruk wekken dat hij dat begrijpt.¹³⁷

Nog desastreuzer is volgens Snatich is het gebruik van lichamelijke straffen. Dat deze straffen nog vaak voorkomen rond 1817 blijkt uit het volgende citaat: ‘Nog verschrikkelijker verwoestingen rigten de lichamelijke straffen in het hart des kinds aan. Ofschoon algemeen verboden, overtuigen ons de strafwerktuigen, welke nog in vele scholen gevonden worden, dat deze zoo verachtelijke, als gevaarlijke middelen nog niet geheel verbannen zij.’ Deze straffen zijn op meerdere manieren schadelijk, zo beweert Snatich. Niet alleen omdat de lichamelijke straffen gemakkelijk en zonder hierover na te denken worden toegepast. Hiermee doelt Snatich vooral op het onverdiend en onevenredig straffen van kinderen, niet passend bij de begane misstap en intenties van de leerling in kwestie. Door het toepassen van lichamelijke straffen wordt het vertrouwen dat er tussen de onderwijzer en leerlingen was opgebouwd tenietgedaan, wat niet bevorderlijk is voor het onderwijs. Het toepassen van lichamelijke straffen zorgt ervoor dat de leerlingen bang worden om naar school te gaan. Zeker bij gevoelige kinderen kan dit ervoor zorgen dat het kind nog gevoeliger wordt, terwijl het er bij een sterk kind juist een groter verzet tegen de leraar stimuleert.

¹³⁶ David Snatich, *D. Snatich aan zijne medeonderwijzers; houdende verslag wegens zijne theorie van straffen en beloningen ingevoerd bij de nieuwe stads- en armenscholen te Groningen* (Groningen, 1817) 5.

¹³⁷ Snatich, *Zijne theorie van straffen en beloningen*, 5-6.

Nadat Snatich heeft aangegeven wat er zo verkeerd is aan de oude manier van straffen, gaat hij in op het door hem ontworpen stelsel van straffen en belonen, wat een doeltreffendere manier zou zijn om de harten van de kinderen te vormen. In 1814 werd Snatich aangesteld als onderwijzer van Frans en Nederduits op een Israëlitische school. Om ervoor te zorgen dat de kinderen hun best deden tijdens de lessen voerde hij een eigen plan van straffen en beloningen in. Allereerst werden alle schandstraffen en lichamelijke kastijdingen verbannen. Snatich geeft aan dat hierdoor al direct een gedragsverandering te bespeuren was bij zijn leerlingen. Zij deden wat hun werd opgedragen zonder hiertoe gedwongen te worden. Hierdoor ontstond er een liefdevolle verhouding tussen onderwijzer en leerlingen. De schoolopziener Th. Van Swinderen schonk zijn goedkeuring aan de manier van straffen en belonen die Snatich had ingevoerd. Niet alleen gaf hij zijn goedkeuring aan het plan maar stimuleerde Snatich volgens eigen zeggen om zijn theorie van straffen en belonen ook bekend te maken bij zijn medeonderwijzers.

Met zijn plan van straffen en belonen wordt een aantal doeleinden nagestreefd. Het is in eerste instantie de bedoeling dat er tussen de onderwijzer en leerlingen een vertrouwensband ontstaat gebaseerd op achting en liefde. Deze vertrouwensband zorgt ervoor dat de onderwijzer tot de kinderen kan doordringen. Het kind moet er zonder dwang of straf toe aangespoord worden om zijn plicht te vervullen. Niet alleen moeten de kinderen beoordeeld worden op hun prestaties in de schoolvakken, maar ook op hun gedrag waardoor de kinderen aangespoord worden om zich beter te gedragen en bedachtzamer te zijn. Hierdoor heerst er meer orde en stilte in de school. Het belangrijkste is zoals al eerder vermeld, het verwijderen van alle gewelddadige methoden waarmee kinderen gestraft werden.

Nadat Snatich de doelen heeft uitgelegd van zijn plan van straffen en belonen gaat hij in op de middelen waardoor deze doelen bereikt kunnen worden. Het belangrijkste is volgens Snatich dat de kinderen in de school worden verdeeld in kleine groepen en op deze manier onderwijs ontvangen. De kinderen moeten echter niet zomaar in klassen verdeeld worden, maar in afdelingen. Deze afdelingen worden 1e, 2e en 3e afdeling genoemd. Het aantal afdelingen moest volgens Snatich bepaald worden aan de hand van het aantal kinderen in de school. In elke afdeling wordt één leerling de opzichter over de rest van de kinderen in die afdeling. Deze leerling, door Snatich primus genoemd, zal toezien op het gedrag van de kinderen in zijn of haar afdeling. Voor elke afdeling hoort een lijst te zijn met een overzicht van het gedrag en de prestaties van de leerlingen gedurende een maand, die door de onderwijzer wordt bijgehouden.

Aan het begin van elke schooldag roept de primus van de eerste afdeling, alle namen op van de kinderen in zijn afdeling om te controleren of iedereen aanwezig is. Op de plaatsen van de afwezige kinderen wordt door de primus een streepje met krijt aangebracht. Hierna doet de primus van de tweede afdeling hetzelfde. Nadat zo alle namen van alle kinderen in de school zijn opgenoemd, begint het onderwijs. Na elk onderdeel worden de kinderen die hierbij het meest ijverig zijn geweest beloond met een bewijs van goedkeuring. Dit bewijs van goedkeuring is een klein kaartje met daarop de woorden 'bewijs van vlijt'. De primus van elke afdeling zet tevens een streepje achter de namen van degenen die een bewijs van vlijt hebben ontvangen.¹³⁸

Het bijhouden van het aantal vlijtkaartjes door de primus is enerzijds zodat de onderwijzer in één oogopslag kan zien wie er de meeste vlijtkaartjes heeft gekregen en anderzijds omdat er op deze manier geen bedrog kan plaatsvinden. Bij het beoordelen vergelijkt de onderwijzer niet de schriften van de leerlingen onderling, zoals te doen gebruikelijk. De onderwijzer moet de gemaakte les vergelijken met de les die de vorige dag is gemaakt. Hierdoor wordt gekeken of een leerling vorderingen heeft gemaakt ten opzichte van zichzelf.¹³⁹ De bewijzen van vlijt mogen de kinderen mee naar huis nemen om aan hun ouders te laten zien. Op deze manier wil Snatich de ouders betrekken bij hetgeen hun kind op school doet. Op deze manier krijgt een kind niet alleen de goedkeuring op school, maar thuis ook nog een keer van de ouders. Het omgekeerde kan natuurlijk ook, als een kind thuis geen bewijs van vlijt kan laten zien, wordt het kind aangemoedigd om toch nog meer zijn best te doen. Op de lijst waar wordt bijgehouden hoeveel bewijzen van vlijt elk kind heeft gekregen, wordt eveneens bijgehouden of een kind zich slecht heeft gedragen. Bij slecht gedrag krijgt het kind een streepje van afkeuring, waardoor het direct duidelijk is of een kind zich over het algemeen goed of slecht gedraagt.

Om voor een goed onderwijsklimaat te zorgen is het volgens Snatich noodzakelijk dat er een gepaste stilte heerst in de school. Zo mag er alleen gefluisterd worden in de school. Alleen als het noodzakelijk is voor hun werkzaamheden, mogen de kinderen luider praten. Als zij de onderwijzer iets willen vragen hebben dan steken zij hun hand op. Als een afdeling klassikaal les krijgt en er door de onderwijzer iets wordt gevraagd, dan moeten de kinderen die het antwoord menen te weten hun hand opsteken. Op deze manier schreeuwen en roepen de kinderen niet door elkaar en is ook het lawaai dat kinderen van hun werk kan houden niet aan de orde. Behalve de kaartjes van vlijt heeft Snatich nog een ander middel om de leerlust

¹³⁸ Snatich, *Zijne theorie van straffen en beloningen*, 16.

¹³⁹ Snatich, *Zijne theorie van straffen en beloningen*, 17.

van zijn leerlingen op te wekken.¹⁴⁰ Zo wordt wekelijks aan een kind dat zich goed heeft gedragen een boek uitgeleend dat ze een week mogen lenen. Bij de teruggave van het boek is het kind verplicht om een opstel over de inhoud van het boek te overhandigen. Dit is echter niet de enige beloningen die Snatich aanwendt om de kinderen aan te sporen ijverig te zijn en zich goed te gedragen. Elke maandag worden aan alle kinderen die de week ervoor geen slecht gedrag hebben vertoond en hard hebben gewerkt een medaille uitgereikt met de woorden ‘door zedelijk gedrag verworven’. Deze medaille wordt door de kinderen in de school op de borst gedragen. De kinderen met deze medaille kunnen per onderdeel van het onderwijs twee kaartjes van vlijt verdienen. Bij slecht gedrag wordt de medaille hen ontnomen.

Om het voor de kinderen makkelijker te maken kaartjes van vlijt of een medaille te ontvangen, zo is Snatich van mening, is het noodzakelijk dat slecht gedrag kan worden weggestreept tegen goed gedrag. Het omgekeerde is volgens Snatich eveneens noodzakelijk. Goed gedrag moet volgens hem weggestreept kunnen worden tegen slecht gedrag, zodat de kinderen er op zullen letten geen slecht gedrag te vertonen. Eens in de maand wordt door de onderwijzer gekeken naar de lijst met het goede en slechte gedrag van zijn leerlingen. Per afdeling krijgt de leerling die zich het best heeft gedragen en de meeste vorderingen heeft gemaakt een getuigschrift. Deze leerling zal gedurende een maand de primus worden van zijn afdeling.¹⁴¹

Bij kleine uitglijders is een blijk van afkeuring meestal voldoende, dit is volgens Snatich bij grotere misstappen echter onvoldoende. De onderwijzer houdt een boekje bij van de grotere misstappen van de kinderen. De kinderen die een grotere misstap hebben begaan worden echter niet ter verantwoording geroepen tijdens de schooltijden zelf. De kinderen die in dit boekje staan worden terechtgewezen op een zogenaamde ‘regtsdag’. Deze ‘regtsdag’ vindt plaats aan het einde van de laatste schooltijd van de week, niet in het schoolvertrek maar in een andere kamer. De kinderen die een grove misstap hebben begaan in de aanwezigheid van de andere leerlingen worden, zoals Snatich het noemt, ‘ook openlijk door den eersten opziener geciteerd’ terwijl de kinderen die een iets minder slecht gedrag hebben getoond alleen heimelijk terechtgewezen worden door de onderwijzer. Hiermee wordt de leerlingen de schaamte bespaard van het openlijk terechtgewezen worden in het bijzijn van hun medeleerlingen.¹⁴²

¹⁴⁰ Snatich, *Zijne theorie van straffen en beloningen*, 20-21.

¹⁴¹ Snatich, *Zijne theorie van straffen en beloningen*, 27- 30.

¹⁴² Snatich, *Zijne theorie van straffen en beloningen*, 25-26.

Het verslag van D. Sneath aan zijn mede-onderwijzers over zijn theorie van straffen en belonen verschaft veel informatie over de praktijk van het onderwijs. Ondanks dat hij aan het begin van zijn verslag aangeeft wat de straffen zijn waarvan het meest gebruik wordt gemaakt door schoolmeesters, geeft het geen duidelijk algemeen beeld over het gebruik van tucht in de lagere scholen in de eerste helft van de negentiende eeuw. Het geeft echter wel aan dat, hoewel het gebruik van lijf- en schandstraffen bij wet is verboden, er nog steeds gebruik van wordt gemaakt. Om een helder beeld te krijgen van de praktijk van het straffen en belonen in scholen is het dus noodzakelijk om verder te zoeken naar bronnen die hierover meer duidelijkheid verschaffen. Daarom ben ik onderzoek gaan doen naar autobiografieën waarin mensen melding maakten van de manier waarop zij gestraft werden op school als ze iets fout hadden gedaan en of ze ook beloond werden als ze goed hun best deden.

Hoofdstuk 9: Ervaringen van leerlingen

9.1: Het onderzoek

In veel autobiografieën wordt er uitgebreid stilgestaan bij de herinneringen uit de jeugd. De jeugdherinneringen hebben voornamelijk betrekking op de ouders, broers en zussen en hoe het er in het ouderlijk huis aan toeging. Schoolherinneringen komen minder vaak voor. Maar wanneer er aandacht wordt besteedt aan schoolherinneringen komt het regelmatig voor dat er melding wordt gemaakt van de manier van straffen en belonen op school, waarbij het onderwerp straffen veel meer aandacht krijgt dan het belonen.

Om aan jeugdherinneringen en autobiografieën te komen heb ik gebruik gemaakt van de website van historicus Hugo Roling.¹⁴³ Op deze website heeft hij allerlei jeugdherinneringen van auteurs verzameld. Tevens heb ik gebruik gemaakt van de website van het onderzoeksinstituut Egodocument en geschiedenis. Het doel van de website is het stimuleren van de bestudering van egodocumenten in een historische context, en staat onder beheer van Arianne Baggerman en Rudolf Dekker.¹⁴⁴ Op de website zijn verschillende soorten egodocumenten te vinden onderverdeeld in tijdsperiodes. Ik heb gebruik gemaakt van de gedrukte egodocumenten en reisverslagen van 1813 – 1914. Het repertorium van gedrukte egodocumenten is te vinden op de website van het instituut van Nederlandse geschiedenis en is samengesteld door Hans de Valk met medewerking van Gerard Schulte Nordholt.¹⁴⁵ Ook heb ik gebruik mogen maken van de aantekeningen van Arianne Baggerman en haar nog ongepubliceerde artikel ‘Pandora’s box’.¹⁴⁶ Om voor mijn onderzoek van belang te zijn moeten de auteurs geboren zijn in de periode van 1795 en 1843, om in de periode van 1801

¹⁴³ Hugo Roling heeft op de site <http://www2.fmg.uva.nl/pow/jeugdherinneringen/>, de jeugdherinneringen van verschillende auteurs verzameld en onderverdeeld in verschillende categorieën waarvan straffen op school er één is.

¹⁴⁴ De website www.egodocument.net is de website van het onderzoeksinstituut Egodocument en geschiedenis en wordt beheerd door Arianne Baggerman en Rudolf Dekker. Er is informatie te vinden over het onderzoeksproject van Arianne Baggerman ‘Controlling Time and shaping the Self: Education, Introspection and Practices of writing in the Netherlands 1750-1914’ waarin Nederlandse egodocumenten centraal staan. Ook worden de resultaten gepubliceerd van het onderzoek van Rudolf Dekker, die het initiatief heeft genomen om Nederlandse egodocumenten geschreven tussen 1500 en 1918 te inventariseren. Het project is begonnen in de jaren 80 van de 20^e eeuw en is inmiddels afgerond. Er is een link naar de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis waar de gedrukte egodocumenten en reisverslagen 1813-1914 zijn te vinden.

¹⁴⁵ Op de website van het Instituut voor de Nederlandse Geschiedenis <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/>, werd Egodocumenten zijn de gedrukte egodocumenten en reisverslagen vanaf 1813 tot en met 1914. Dit repertorium samengesteld door Hans de Valk met medewerking van Gerard Schulte Nordholt.

¹⁴⁶ Ik heb gebruik mogen maken van het nog ongepubliceerde artikel van Arianne Baggerman en haar aantekeningen voor dit artikel. Arianne Baggerman, ‘Pandora’s box. Classrooms and equipment in the memory of Autobiographers’, in Sjaak Braster, Ian Grosvenor, Maria del Mar del Pozo (eds.), *The black Box of Schooling* (Peter Lang, New York ter perse).

tot en met 1850 op de lagere school gezeten te hebben. Uiteindelijk heb ik een aantal auteurs gevonden geboren die in hun autobiografie melding maken van het straffen en belonen bij hun op school, waaronder een onderwijzer die schrijft over het straffen en belonen bij hem in de klas en bij zijn collega's. Door de herinneringen van de auteurs te rangschikken op geboortjaar hoop ik een goed beeld te kunnen geven van het straffen en belonen in de periode 1801-1850.

9.2: Jeugdherinneringen

In veel autobiografieën wordt meer melding gemaakt van de straffen die men kreeg dan van de beloningen. Boekhouder en kantoorbediende S. M. Brakel, (geboren in 1795) de zoon van een schipper, kan zich nog goed herinneren dat hij bang was voor de meester, die zowel zijn leerlingen als ondermeesters hard behandelde. Regelmatig zaten de leerlingen dan ook bevend in de schoolbanken. Nadat hij zijn beide ouders op jonge leeftijd verloor wilde men in het weeshuis een schoolmeester van hem maken. De harde behandeling van de leerlingen, zorgde ervoor dat hij iets anders is gaan doen. Zoals blijkt uit het volgende citaat: 'daarbij had men ook werkelijk het plan gemaakt, om van mij een schoolmeester te vormen. Dan, de behandeling, die ik op de school ondervond, was zoo hard, dat deze mij geheel daarvan afkeerig maakte'¹⁴⁷

Ook hoogleraar G.J. Mulder (geboren in 1802) gaat in zijn herinneringen uitvoerig in op de strafwerktuigen op zijn school: 'Men had er de plak, dat kostelijke school-instrument, dat in deze verlichte dagen zoo wordt uitgekreten, en waarvan ik de volkomene verdediging als school – instrument op mij neem.' Het valt op dat Mulder de plak en de lijfstraffen niet veroordeelt, maar deze juist verdedigt.¹⁴⁸ Hij geeft hiervoor de volgende verklaring: 'Voor ondeugende jongens was het een kostelijk middel, want de schande was groot, en daarin lag de straf- niet in de slagen of de pijn. En welk deel van het kinder- ligchaam zal minder letsel hebben van een klap, dan de handpalm?' Mulder gaat verder niet in op de straffen bij hem op school. We komen dus niet meer te weten dan dat het gebruik van de plak normaal was en dat vooral de schande van het krijgen van plakken als straf werd gezien en niet zozeer de pijn zelf.¹⁴⁹ Mulder is dan ook van mening dat de plak opnieuw ingevoerd zou moeten worden voor erg ondeugende jongens. Over het gebruik van belonen bij goed gedrag wordt geen

¹⁴⁷ S. M. Brakel, *Herinneringen van de eerste twintig levensjaren van S. M. Brakel, boekhouder en kantoorbediende te Rotterdam. Voornamelijk van de jaren 1811-1814* (Rotterdam, 1838) 8.

¹⁴⁸ Gerrit Jan Mulder (1802-1880), *Levensschets van G.J. Mulder door hem zelve geschreven en door drie zijner vrienden uitgegeven*, 2 vols. (Utrecht, 1881) 19.

¹⁴⁹ Mulder, *Levensschets*, 20.

melding gemaakt. Dit wil echter niet zeggen dat het niet gebeurde, maar wel dat hij het niet van belang achtte om het in zijn autobiografie op te nemen.

Iemand die wel ingaat op het belonen bij hem op school is de politicus Adriaan Walraven Engelen (geboren in 1804). Voordat hij daar op ingaat heeft hij het eerst over de invloed van de onderwijswet van 1806 op het schoolwezen. Zo noemt hij de toestand in de scholen in vroegere eeuwen erbarmelijk en heeft de wet van 1806 hier volgens hem een heilzame invloed op gehad. Hoewel de wet op het moment dat hij naar school ging, al ettelijke jaren in werking was, was de invloed hiervan op zijn plattelandsschool kennelijk nog zeer gering. Zo blijkt ook uit het volgende citaat: ‘Plak en roede waren bij zijn ernstige terechtwijzingen nog altijd zijne hoofd-argumenten; en bij de toepassing daarvan volgde hij in geenen deele het voorschrift van vader Cats, die in zijnen naïven dichttrant het bijzonder lichaamsdeel aanwijst, waar die kastijding zonder kan plaats hebben.’ Wat Engelen nog helder voor de geest staat is het gebruik van de meester om de zondaar zelf een tak van een boom te laten snijden waarmee hij geslagen werd: De onderwijzer ‘was namelijk gewoon, den knaap dien het gelden zou tot zich te roepen, en hem een scherp knipmes ter hand te stellen met het bevel om van een naburige wilg een stevigen tak te snijden, die dan het eerst op zijn rug beproefd werd.’¹⁵⁰ Maakte een kind het echter al te bont, dan werd hij of zij voor een paar dagen van de school verwijderd.¹⁵¹

Zoals hierboven al besproken gaat hij ook in op de beloningen die kinderen kregen wanneer zij zich goed hadden gedragen. Zo werd er volgens hem op het eergevoel van de kinderen gewerkt met behulp van kaartjes en eerbewijzen: ‘Werd aan de eene zijde wat al te veel op het eergevoel der kinderen gewerkt, door de wekelijksche kaartjes, die bij de ouders rondgebracht werden, en door openbare eerbewijzen- aan den anderen kant verviel men, geloof ik, in een opvoedingsgebrek....’¹⁵² Ook hoogleraar G. W. Vreede (geboren in 1809) kan zich nog herinneren dat er op zijn lagere school in Tilburg, behalve de gewone prijzen na een afgelegd examen, ook zilveren erepenningen werden uitgereikt: ‘Het geheugen werd er scherp en aanhoudend geoefend, en de eerezucht niet alleen door de gewone prijzen na afgelegd examen, maar zelfs door het uitreiken en dragen van een zilveren eerepenning aan een ligt blaauw lint, misschien te veel geprikkeld.’¹⁵³ Maar ook in zijn school in ontbraken de

¹⁵⁰ Adriaan Walraven Engelen, *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenooten* (Tiel, 1884) 11.

¹⁵¹ Engelen, *Herinneringen van vroeger en later leeftijd*, 13.

¹⁵² Engelen, *Herinneringen van vroeger en later leeftijd*, 12-13.

¹⁵³ George Willem Vreede (1809-1880), *Levensschets van G.W.Vreede. Naar zijn eigen hs. uitgegeven door A.C.Vreede* (Leiden, 1883) 16.

plak en de roede niet, hoewel deze niet vaak gebruikt werden: ‘Toch werd, om niet van andere verouderde tuchtigingen melding te maken, de roede en de plak nog wel eens gebruikt’.¹⁵⁴

Albert Steenbergen (geboren in 1814) kunstenaar en ambtenaar, gaat in zijn autobiografie ook in op het gebruik van straf op zijn lagere school. Hoewel er bij hem op school ook een roede en een plak aanwezig was, gaat Steenbergen echter met name in op het gebruik van schandstraffen zoals het ezelsbord en de bokkekop. ‘De ezel werd met een lus om den hals van den schuldige gehangen; de bok moest met opgeheven handen omhoog worden gehouden, iets wat werkelijk een zware straf mocht genoemd worden en die er niet lichter op werd door het vooruitzicht van het pak slaag dat de boete gewoonlijk besloot.’ Over het belonen zegt Steenbergen niet zoveel, behalve dat kinderen die goed geschreven hadden van de meester een G op hun schrijfblok kregen, het betere werk werd beloond door een B en slecht werk met een tik tegen het oor.¹⁵⁵

Uit de autobiografie van ambtenaar en auteur Carel Vosmaer (geboren in 1826) blijkt dat er ook binnen het onderwijs gebruik werd gemaakt van genummerde plaatsen. Zo kan Vosmaer zich herinneren dat een klasgenoot de eigenschappen van choriambicum niet kon opnoemen. Dit had echter direct gevolgen voor de plaats in zijn klas: ‘Maar hiermede was de miskenner van het choriambicum niet geholpen, want de ongelukkige had door die misgreep zijn plaats van eerste der klasse, althans voor het ogenblik, verloren.’ De knapsten onder ons dachten wijsgerig genoeg om aan die denkbeeldige en niets bewijzende eer niet te veel te hechten, maar Piet was een van die jongens die door de eerezucht en strengheid hunner vaders werden opgeprikkeld en nagereden.¹⁵⁶

De eerder genoemde Femina Muller (geboren in 1826) kan zich eveneens de straffen op haar school nog goed herinneren. Een van die straffen is haar het meest bijgebleven, namelijk de straf die haar zusje kreeg toen deze haar breiwerk niet goed had gemaakt. Het is niet moeilijk voor te stellen dat dit Femina haar hele leven is bijgebleven want het beeld dat ze schetst is hartverscheurend. ‘Ik zie nog, hoe mijn zusje bitter schreiends in den hoek stond, met de breikous, waaraan zij had gebroddeld, om de kleine handen gebonden, met een zwavelstok erbij gestoken, bedreigd, dat die zou worden aangestoken, als ze weer broddelde.’¹⁵⁷

¹⁵⁴ Vreede, *Levensschets van G.W. Vreede*, 15.

¹⁵⁵ Albert Steenbergen, *De jeugd van Albert Steenbergen. Voor allen opgesteld die belang stelden in den ouden man bij zijn leven en die na zijn dood nog een gedachtenis van hem willen bewaren* (1987) 7-8.

¹⁵⁶ Carel Vosmaer, *Bladen uit een levensboek en andere verhalen* (Utrecht/Antwerpen 1988) 21-22.

¹⁵⁷ Femina Geertruida Henriette Muller (1826-1909), *Herinneringen van Femina Muller*, 26.

In veel van de herinneringen komt naar voren dat er veel meer mogelijkheden waren om een kind te straffen dat niet gehoorzaamde, dan een kind te belonen dat zich goed gedroeg, zoals blijkt uit de autobiografie van de arts Derk Doijer (geboren in 1827): ‘Eenmaal in het jaar worden wij beloond, maar gedurende iederen schooltijd het geheele jaar door gestraft.’ Over de verschillende strafmogelijkheden heeft Doijer het ook. Hij maakt duidelijk dat er bij hem op school onderscheid werd gemaakt tussen de lagere en hogere klassen als het om straffen ging. Toch wordt er niet direct gestraft, het kind krijgt eerst een waarschuwing: ‘Zijn wij ongehoorzaam of onoplettend, dan krijgen wij eene afkeuring. Het aantal afkeuringen gedurende een schooltijd kan stijgen tot 5. Dan is de maat vol, dan moet men de klasse uit en de handen op den rug met het gelaat gekeerd staan.’¹⁵⁸

In de hogere klassen krijgen de kinderen zwaardere straffen opgelegd. ‘Boven sprak ik van de zwaardere straffen. Deze zijn het tegen de muur staan met ééne lei soms met twee leien boven het hoofd. De handen moeten die lei of leien vasthouden. Gewoonlijk staat de misdaad, die men bedreven heeft op die lei vermeld.’ Het kan echter nog erger. Een kind dat gestraft moet worden kan ook in het ‘hok’ geplaatst worden zowel zonder als met lei voor boven het hoofd. Deze straf viel volgens Doijer best mee, mits je niet alleen in het hok werd gestopt. Aangezien de meester niet de hele tijd toezicht kon houden, kwam hij alleen zo nu en dan kijken. Maar tussen die bezoeken door konden de kinderen naar hartelust spelen. Zodra de meester er aankwam stonden de kinderen dan weer keurig op hun plaats. Het was dus best een leuke straf, als je maar niet alleen in het hok stond.¹⁵⁹ De zwaarste straf was volgens Doijer het schoolblijven, want dan kwam men er thuis ook achter dat je het te bont had gemaakt en dan zwaaide er wat voor je als je thuiskwam.¹⁶⁰

Toch waren dit niet de enige straffen waarvoor je als kind bang moest zijn. De ondermeesters hadden volgens Doijer namelijk de slechte gewoonte om kinderen te slaan. Ook Doijer krijgt hiermee te maken:

Op een middag krijg ik van een ondermeester een slag om mijne ooren en eer iemand iets vermoedt, zwaait mijne hand door de lucht en krijgt de meester op zijn wang een klap terug, dat het zoo klinkt. Er is een oogenblik doodelijke stilte. Ik wordt nu gelast de klasse uit te gaan en bij den bovenmeester

¹⁵⁸ Derk Doijer, *Uit het dagboek van Derk Doijer 1827-1896* (Den Haag, 1991) 5.

¹⁵⁹ Doijer, *Uit het dagboek*, 6.

¹⁶⁰ Doijer, *Uit het dagboek*, 7.

gebracht, wien mijne euveldaad wordt medegedeeld. Hij legt mij over zijne knie en slaat mij uit al zijne macht zonder dat een kreet mij ontsnapt.¹⁶¹

Het zal niemand verbazen dat Doijer hierna van school is gestuurd. In de jeugdherinneringen van Neeltje Mulder (geboren in 1833) de dochter van een bedrijfsleider, wordt ook het opsluiten van kinderen als straf genoemd. Volgens eigen zeggen bleef het vooral bij de bedreiging van opsluiting boven in de school. Men dreigde eveneens veel met het te pronk staan, onder de schoorsteen of op de bank, waar het volgens Mulder ook vaak bij bleef: ‘Die stout was, moest te pronk staan onder de schoorsteen, dat meestal bij de bedreiging bleef. Maar het ergste was, indien het stout zijn zich herhaalde, dan moest men naar boven, wat nooit gebeurde, naar het ijzeren varken, dat daar zijn verblijf hield.’¹⁶² Als kinderen vaker ongehoorzaam waren, werden zij bedreigd met opsluiting in een hokje. ‘Waren de kinderen ongehoorzaam dan moesten ze op de bank staan en bleven ze ongezeglijk dan werden ze bedreigd met het hokje, een tijdelijke bewaarplaats voor dronkaards, bedelaars, zwervers en weerspannigen.’¹⁶³ Over beloningen schrijft Mulder niet veel, behalve dat er een ‘goed’ onder hun sommen werd gezet.¹⁶⁴ Wat opvalt aan Mulders schoolherinneringen is dat hierin met geen woord werd gerept over lijfstraffen of slaag. Ook het te pronk staan kwam volgens haar nauwelijks voor, vaak was de bedreiging al voldoende om de kinderen te laten gehoorzamen.

P.H. Hugenholtz (geboren in 1834) een predikant, kan zich ook nog goed zijn lagere schooltijd voor de geest halen. Zo kan hij zich nog herinneren dat er op de eerste school die hij bezocht een ijzeren discipline heerste waar de meester ongehoorzame jongens tuchtigde met linialen van hout en metaal. Aan de tweede school heeft Hugenholtz veel betere herinneringen. Deze school stond onder leiding van G. van Milligen. Deze pedagoog wist het vertrouwen van zijn leerlingen te winnen en meestal was een waarschuwing van deze meester genoeg om de leerlingen te laten gehoorzamen.¹⁶⁵ Botanicus Frederik Anthony Hartsen (geboren in 1838), heeft weer een hele andere ervaring. Op zijn lagere school was het slaan van leerlingen aan de orde van de dag. Dit deed de heer van Walsem, zijn leraar met behulp van de aanwijsstokken met houten punten. Dit was volgens Hartsen nog niet eens het ergste. Het ergste vond hij dat de snelle en slimme leerlingen de langzame en minder slimme leerlingen bestraffen. Naast het straffen werd er echter ook beloond: ‘Tot beloning werden

¹⁶¹ Doijer, *Uit het dagboek*, 7.

¹⁶² Neeltje Honig-Mulder (1833-1912) *Uit den goeden ouden tijd, ruim 60, 70 jaar geleden. Jeugdherinneringen van Neeltje Mulder* (Koog aan de Zaan, 1926) 67.

¹⁶³ Honig-Mulder, *Uit den goeden ouden tijd*, 69.

¹⁶⁴ Honig-Mulder, *Uit den goeden ouden tijd*, 69.

¹⁶⁵ P. H. Hugenholtz jr, *Indrukken en Herinneringen* (Amsterdam, 1904) 28.

bij Van Walsem elken dag kaartjes rondgedeeld aan hen die goed opgepast hadden. Wie een zeker aantal van die kaartjes had kreeg een prijs.¹⁶⁶ Het is echter jammer dat Hartsen er niet bij verteld wat dat goed oppassen precies inhield. Werd hiermee bedoeld op ijverige leerlingen, gehoorzame leerlingen of de leerlingen met de beste resultaten?

Op de school van Geertruida Carelsen (pseudoniem van A.G. de Leeuw, geboren in 1843) de dochter van een ingenieur ging het er al een stuk vriendelijker aan toe. Zo kan zij zich herinneren dat het haar zeer verbaasde dat zij nooit gestraft werd voor haar gebrek aan ijver. Slechts één keer werd haar naam vanwege luiheid op het bord gezet door een kweekeling, waarna de bovenmeester deze weer weg veegde.¹⁶⁷ Dit was niet de enige keer dat de bovenmeester haar te hulp schoot. Zo kan zij zich herinneren dat ze na de vakantie haar naam had gekrast in de pasgeverfde tafel. De ondermeester die het ontdekte was erg kwaad en maakte haar aan het huilen. Maar het voorval werd door de bovenmeester heel pedagogisch opgelost, zoals blijkt uit het volgende citaat: ‘Bovenmeester kwam, onderzocht de zaak, keek mij recht in ’t betraande gelaat; begreep van zelf wat ik niet wist te zeggen; hield een kleine toespraak over het beschadigen der tafels in het algemeen en verklaarde daarmee het geval afgedaan.’¹⁶⁸

In de klas van onderwijzer D.H. Meijer (geboren in 1825) ging het er vriendelijker aan toe. Zo schrijft hij in zijn autobiografie over een ruzie tussen een aantal jongens in zijn klas die is ontstaan tijdens het knikkeren. De ruzie ging over de vraag of een knikker die op de rand van het geultje (knikkerpotje) terecht kwam er nu wel of niet in zat. Meester Meijer komt hierna met de volgende oplossing. ‘Ik vroeg de knikkers. Er werden mij dertig ter hand gesteld, en deed de volgende uitspraak: Straks na schooltijd geef ik ze terug en zoodra er weder een der knikkers den rand bezet, doet men ’t spel over, zoolang dat zulk niet plaats heeft. Dit geldt nu en voortaan bij elk dergelijk geval.’¹⁶⁹ In de autobiografie van Meijer komt heel duidelijk naar voren dat hij van mening is dat de liefde voor kinderen en voor het vak de belangrijkste vaardigheid van een onderwijzer. Helaas voor hem ziet hij het regelmatig anders wanneer hij op schoolbezoeken gaat bij collega’s. Meijer gaat regelmatig naar vergaderingen

¹⁶⁶ Frederik Anthony Hartsen (1838-1877), *Nederlandsche toestanden: uit het leven van een lijder* (Hilversum, 1996) 131. Zie ook Arianne Baggerman, ‘Pandora’s box. Classrooms and equipment in the memory of Autobiographers’, in Sjaak Braster, Ian Grosvenor, Maria del Mar del Pozo (eds.), *The black Box of Schooling* (Peter Lang, New York 2009).

¹⁶⁷ Geertruida Carelsen (A. G. De Leeuw), *Jeugdherinneringen van Geertruida Carelsen* (Haarlem, 1928) 23.

¹⁶⁸ Carelsen, *Jeugdherinneringen*, 24.

¹⁶⁹ Daniel Hendrik Meijer, *Schetsen uit de dorpschool. Ernst en luim uit het leven van een dorpschoolmeester* (Amsterdam, 1859) 37.

met andere onderwijzers. In deze vergaderingen word afgesproken dat de onderwijzers bij elkaar op schoolbezoek gaan.¹⁷⁰

Tijdens deze vergaderingen komt Meijer onderwijzers tegen die het niet zo nauw nemen met het verbod van justitie op het slaan van kinderen door onderwijzers: ‘Ik dacht trots het verbod van justitie en in strijd met de nederlandsche schoolwetten en met de christelijke liefde, hoeveel muilpeeren zouden al deze mannen wel van den aanvang hunner bediening tot heden toe, uitgedeeld hebben? Zeg niet, hoe zouden ze dit kunnen weten?’¹⁷¹ Als voorbeeld hiervan noemt hij een onderwijzer uit Zwaben, een zekere Johan Jakob Hauberlet die gedurende zijn 51 jarige ambtsbediening al de straffen die hij heeft gegeven heeft opgeschreven. In de indrukwekkende lijst van deze onderwijzer komen ‘de slagen om het hoofd’ het meest voor 1,115, 800 keer. Gevolgd door klappen met de stok (911,527) en de roede (324,010).¹⁷² Helaas wordt niet duidelijk wanneer deze Hauberlet precies werkzaam was, maar getuige de lange lijst met straffen was hij een zeer strenge leraar die veel lijfstraffen uitdeelde. Het is dan ook de vraag of een verbod op lijfstraffen op deze leraar veel indruk gemaakt zou hebben.

Slaan is zeker niet het enige dat hem tegenstaat aan zijn medeonderwijzers. Zo komt hij bij een onderwijzer in Raadvliet, waar de kinderen de vragen voorgeschoteld krijgen die ze de dag erna bij de schoolinspectie zullen moeten beantwoorden. De leraar neemt het ook niet zo nauw met de manier waarop hij tegen de kinderen spreekt zoals blijkt uit het volgende gesprek tussen de onderwijzer en een leerling:

Hein, wat zijn zelfstandige naamwoorden?

Geen antwoord.

Moet ik t weer zeggen, domoor.

Goed; onthoud dat nu als ik ’t morgen aan u vraag, wanneer de gouverneur (de commissaris des konings) hier is.

Noem nu eens eenige zelfstandige naamwoorden?

Geen antwoord.

Dan zal ik er enkelen noemen: meester, tafel, lei, enz. Begrepen? Noem ze nu.

Meester, tafel, lei,

Goed: piet, wat is nu een zelfstandig naamwoord?

¹⁷⁰ Meijer, *Schetsen uit de dorpschool*, 157.

¹⁷¹ Meijer, *Schetsen uit de dorpschool*, 80.

¹⁷² Idem.

U, meester

Ik? Ben ik een zelfstandig naamwoord, lompert.¹⁷³

Lang niet alle onderwijzers behandelen hun leerlingen op deze manier. In de school die hij hierna bezoekt van Mr. Kanter, gaat het er gelukkig heel anders aan toe. Mr. Kanter behandeld zijn leerlingen liefdevol en geeft les met orde en regelmaat.¹⁷⁴

Boek van slecht gedrag

¹⁷³ Meijer, *Schetsen uit de dorpsschool*, 176.

¹⁷⁴ Meijer, *Schetsen uit de dorpsschool*, 177.

Conclusie

In de onderwijswetten werd het onderwijs voor het eerst landelijk geregeld door de overheid. Bij de onderwijswet van 1801 hoorde ook een reglement van orde, waarin de straffen waarvan onderwijzers gebruik konden maken, werden vastgesteld. Deze straffen waren genummerd van de lichtste naar de zwaarste straf. Pas als allerlaatste was het gebruik van lichamelijke straffen toegestaan. Vanwege interne strubbelingen werd de wet van 1801 al snel opgevolgd door de wet van 1803. Deze wet moest ook snel weer het veld ruimen vanwege de inlijving bij Frankrijk. De wet van 1806 bleef langer van kracht en zou een grote invloed hebben op het onderwijs in Nederland. De wet zorgde ook voor een landelijke schoolinspectie door het aanstellen van schoolopzieners die erop moesten toezien dat onderwijzers zich aan de wet hielden. Zo valt het op hoe summier de schoolopzienersverslagen zijn in verhouding tot het aantal punten waar schoolopzieners op dienden te letten.

Hoe groot het verschil is tussen wat er in de schoolopzienersrapporten wordt opgetekend en de praktijk blijkt vooral uit de verslagen van de heer H. Wijnbeek. Zo zijn deze verslagen niet zo uitgebreid als men zou verwachten, zeker niet voor een hoofdinspecteur van het lager, middelbaar en Latijns onderwijs. Tevens wordt er in het boek van R. Reinsma en ook in de rapporten van Wijnbeek zelf het beeld geschetst van een zeer bekwame schoolopziener die er nauwkeurig op toeziet dat de onderwijzers zich aan de wet houden. Uit de jeugdherinneringen van Femina Muller (geboren 1826) komt echter een heel ander beeld naar voren. Hoewel het gebruik van lijfstraffen al lang verboden was toen Muller naar de lagere school ging, blijkt de onderwijzer een van haar klasgenoten te hebben geslagen. Wanneer de heer Wijnbeek op schoolbezoek komt en de klasgenoot dit meldt aan de schoolopziener, krijgt de jongen er van de heer Wijnbeek nog een klap bij 'omdat je het dan wel verdiend zult hebben'. Het beeld dat de officiële rapporten vermelden en wat Muller zich hiervan herinnert komt niet overeen.

Maar er zijn ook leraren die op een hele andere manier met hun leerlingen omgingen. Het verslag van David Snatich maakt duidelijk dat er minder gebruik wordt gemaakt van lijf- en schandstraffen, hoewel er nog veel te verbeteren valt. Hij geeft een duidelijk en helder betoog over zijn theorie van belonen en straffen, waarin veel meer plaats is voor het belonen dan voor het straffen. Ook zijn schoolopziener Th. Van Swinderen is van mening dat alle onderwijzers in zijn district een voorbeeld kunnen nemen aan Snatich als het gaat om het straffen en belonen van kinderen.

In autobiografieën maken auteurs ook steeds vaker melding van het feit dat ze het er niet mee eens waren dat de leerlingen zo hard behandeld werden. Zo blijkt onder andere uit de autobiografie van S.M. Brakel dat hij geen onderwijzer is geworden omdat de harde behandeling van de leerlingen hem afkerig maakte van het beroep van onderwijzer. Ook Derk Doijer maakt er geen geheim van dat hij het slaan van leerlingen afkeurde en noemde het dan ook een slechte gewoonte dat de ondermeesters de leerlingen sloegen.

Toch valt op dat door de jaren heen onderwijzers meer en meer gebruik zijn gaan maken van belonen en van pedagogisch verantwoorde straffen. Zo noemt Carel Vosmaer in zijn autobiografie het zitten op de eerste plaatsen als beloning voor het goed beantwoorden van vragen. Ook het dragen van erepenningen of het krijgen van kaartjes van goed gedrag worden genoemd als beloning. Meer pedagogische straffen komen naar voren in de herinneringen van Geertruida Carelsen. Onder andere het zetten van de naam op het bord als teken van luiheid wordt hier genoemd. De andere straf die ze krijgt, komt wat meer in de buurt van de manier van straffen zoals dat vandaag de dag op de basisschool gebeurt, namelijk een preek over het vernielen van schooleigendommen. Ondanks dat er in de jeugdherinneringen een lijn valt te ontdekken van de lijfstraffen naar de beloningen, is het moeilijk om hier een conclusie aan te verbinden. Geen onderwijzer, kind of situatie is hetzelfde. Toch zal het duidelijk zijn geworden dat tussen de wetgeving van het straffen en belonen en de praktijk nog decennialang een diepe kloof liep die maar moeilijk overbrugd kon worden.

Literatuurlijst

- Arienne Baggerman, 'Pandora's box. Classrooms and equipment in the memory of Autobiographers', in Sjaak Braster, Ian Grosvenor, Maria del Mar del Pozo (eds.), *The black Box of Schooling* (Peter Lang, New York ter perse).
- Nelleke Bakker, Jan Noordman, Marjoke Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland, idee en praktijk 1500-2000* (Assen, 2006).
- L.C.T. Bigot, Gilles van Hees, *Verleden en Heden, beknopte geschiedenis van opvoeding en onderwijs vooral in Nederland* (Groningen, 1938).
- P.Th. F.M. Boekholt, E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Maastricht, 1987).
- E.P. de Booy, *Weldaet der scholen. Het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19^e eeuw* (Utrecht, 1977).
- E.P. de Booy, *Kweekhoven der wijsheid: basis- en vervolgonderwijs in de steden van de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19^e eeuw* (Utrecht, 1980).
- S. M. Brakel, *Herinneringen van de eerste twintig levensjaren van S. M. Brakel, boekhouder en kantoorbediende te Rotterdam. Voornamelijk van de jaren 1811-1814* (Rotterdam, 1838).
- Sjaak Braster (red.), *De leerkracht in beeld, 140 jaar discussie over leerkrachten en leerlingen in Avmo-verband* (Rotterdam, 2007).
- Geertruida Carelsen (A. G. De Leeuw), *Jeugdherinneringen van Geertruida Carelsen* (Haarlem, 1928).
- Jeroen J. H. Dekker, *Het verlangen naar opvoeden. Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden eeuw tot omstreeks 1900* (Amsterdam, 2006).
- Rudolf Dekker, *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten vanaf de Gouden Eeuw tot de Romantiek* (Amsterdam, 1995).
- N.L. Dodde, *Een onderwijsrapport, Een historisch-pedagogisch onderzoek naar de invloed van een onderwijsrapport over onderwijsverbetering en vernieuwing op de onderwijswetgeving na 1801* (Den Bosch, 1971).
- N.L. Dodde, *...Tot der kinderen zelfs proffijt... : een geschiedenis van het onderwijs te Rotterdam* (Den Haag, 1991).
- N. L. Dodde, *Een speurtocht naar samenhang. Het rijkschooltoezicht van 1801 tot 2001* (Utrecht, 2001).
- Derk Doijer, *Uit het dagboek van Derk Doijer 1827-1896* (Den Haag, 1991).

- Adriaan Walraven Engelen (pseudoniem H. van A), *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenooten* (Tiel, 1884).
- Cornelis Esseboom, *Onderwijsinghe der Jeught. Onderwijs en onderwijstoezicht in de 18^e eeuw op het eiland van Dordrecht* (Utrecht, 1995).
- J. Ter Gouw, *Algemeene bibliotheek 5. Kijkjes in de oude schoolwereld, I oude scholen* (Leiden).
- Frederik Anthony Hartsen (1838-1877), *Nederlandsche toestanden: uit het leven van een lijder* (Hilversum, 1996).
- Neeltje Honig-Mulder (1833-1912) *Uit den goeden ouden tijd, ruim 60, 70 jaar geleden. Jeugdherinneringen van Neeltje Mulder* (Koog aan de Zaan, 1926).
- S.T.Huet, ‘schoolopzienersverslagen’, in *Bijdragen betreffende den staat en de verbetering van het schoolwezen in het koninkrijk Holland 1807, deel 1*, 52.
- P. H. Hugenholtz jr, *Indrukken en Herinneringen* (Amsterdam, 1904).
- Willem van den Hull (1778-1854), *Autobiografie (1778-1854)*, Raymonde Padmos (ed.) (Hilversum, 1996).
- Jan Lenders, *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming Nederland 1780-1850* (Nijmegen, 1988).
- Gerrit Jan Mulder (1802-1880), *Levensschets van G.J.Mulder door hem zelven geschreven en door drie zijner vrienden uitgegeven*, 2 vols. (Utrecht, 1881).
- Femina Geertruida Henriette Muller (1826-1909), *Herinneringen van Femina Muller. IIAV*.
- Huib Noordzij, *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse kerkhervorming in de zestiende eeuw* (Kampen, 2003).
- Sjoerd Karsten & Saskia van Oenen, *Onderwijzen een onmogelijk beroep. Schetsen uit de geschiedenis van het onderwijzen* (Groningen, 1991).
- J. Oomkens, *Handboek voor schoolopzieners, gemeentebesturen, plaatselijke schoolcommissien, commissien van toezicht, instituteurs, schoolonderwijzers en schoolhouderessen; Bevattende al de wetten, besluiten en verordeningen Betrekkelijk het lager onderwijs, sedert den jare 1795* (Groningen, 1844).
- Stefan van der Poel, *Joodse stadgers, de Joodse gemeenschap in de stad Groningen 1796-1945* (Groningen, 2004).
- Bernard Kruithof, *Zonde en deugd in domineesland. Nederlandse protestanten en problemen van opvoeding: zeventiende tot twintigste eeuw* (Amsterdam, 1990).
- R. Reinsma, *Scholen en schoolmeesters onder Willem I en II* (Den Haag, 1965).

- G.D. J. Schotel, *Dirck Adriaensz Valcoogh's regel der Duytsche schoolmeesters. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in het laatst der XVIe en het begin der XVIIe eeuw*. Met inleiding en verklaring van eenige verouderde woorden, door G. D. J. Schotel ('s Gravenhage, 1875).
- E. Schut, *De Joodse gemeenschap in de stad Groningen 1689-1796* (Groningen, 1995).
- Albert Steenbergen, *De jeugd van Albert Steenbergen. Voor allen opgesteld die belang stelden in den ouden man bij zijn leven en die na zijn dood nog een gedachtenis van hem willen bewaren* (1987).
- H. J. Thomassen, 'schoolopziensverslagen', in *Bijdragen betreffende den staat en de verbetering van het schoolwezen in het koninkrijk Holland 1807*, deel 1, 55.
- Uijthenhoren, 'schoolopziensverslagen', in *Bijdragen betreffende den staat en de verbetering van het schoolwezen in het koninkrijk Holland 1807*, deel 1, 48.
- Rokus Verwoerd, 'Kindbeeld en pedagogiek in de Nederlandse Verlichting', in *Comenius* (nr. 23, 1986) 318-341.
- Catharina Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs in Zeeland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Vlissingen, 1995).
- Tine Visser, *Tien Zeeuwse onderwijzers in de negentiende eeuw* (Goes, 1997).
- Carel Vosmaer, *Bladen uit een levensboek en andere verhalen* (Utrecht/Antwerpen 1988).
- George Willem Vreede (1809-1880), *Levensschets van G.W.Vreede*. (Leiden, 1883).
- Uitgeverij Waanders-gemeentearchief Rotterdam in samenwerking met Historisch museum Rotterdam, *Ach lieve tijd, Zeven eeuwen Rotterdam, de Rotterdammers en hun rijke verleden Eeuwen Rotterdam, de Rotterdammers en hun rijke verleden* (Rotterdam, 1990).
- H. Wijnbeek, *Verslagen nopens den staat der lagere, middelbare en Latijnsche scholen, of rapporten Wijnbeek: 1830-1850* (uitgetypt in 1962 door R.Reinsma).

Websites

- <http://www2.fmg.uva.nl/pow/jeugdherinneringen/>
- <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Egodocumenten>
- http://www.nationaalarchief.nl/kind_tot_burger/html/index.html
- <http://www.20eeuwennederland.nl/themas/scholen%20en%20onderwijs/>

Herkomst afbeeldingen

Onderwijzerslessenaar:

http://stbavo.zwinweb.nl/gesch__1580%20-%201800.htm

Plak en Roede aan de zijgevel van een Latijnse school

Gemeentearchief Amsterdam, Collectie Atlas Splitgerber

Afbeeldingsbestand: 010001000551

<http://beeldbank.amsterdam.nl/index.php?beginjaar=&eindjaar=&qasked=1&qtype=nieuw&q=plak>

De plak:

<http://www.20eeuwnederland.nl/themas/scholen%20en%20onderwijs/de%20greep%20van%20de%20predikanten/904.html>

Jongen krijgt met de plak van de schoolmeester (Jan Steen, 1665):

<http://www.20eeuwnederland.nl/themas/scholen%20en%20onderwijs/de%20greep%20van%20de%20predikanten/904.html#>

Het logo van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

<http://www.20eeuwnederland.nl/themas/scholen%20en%20onderwijs/invloed%20van%20de%20verlichting/911.html>

Het abc-boekje

<http://www.20eeuwnederland.nl/themas/scholen%20en%20onderwijs/invloed%20van%20de%20verlichting/913.htm>

Vragen uit het aardrijkskunde examen voor Kweekelingen ca. 1820:

<http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl/kind-burger/view.cfm?bron9>

Punten van onderzoek bij schoolbezoeken:

Lijst met de punten waarop de schoolopzieners bij hun inspectie van de scholen moeten letten, 1802. Nationaal archief: Archief Dassevael, toegangsnr. 2.21.048, inv.nr. 12.

http://www.nationaalarchief.nl/kind_tot_burger/html/schoolwet_politiek5.html

Getuigschrift van de lagere school

<http://www.20eeuwennederland.nl/themas/scholen%20en%20onderwijs/invloed%20van%20de%20verlichting/914.html>

Acte van Algemeene toelating

Nationaal Archief: Archief van de familie Van Vredenburg, toegangsnr. 3.20.61.01, inv. nr. 328. http://www.nationaalarchief.nl/kind_tot_burger/html/schoolwet_sociaal4.html.

De ideale school volgens Wijnbeek

Ingekomen rapport van de Inspecteur der Latijnse scholen en van het Middelbaar en Lager Onderwijs, Henricus Wijnbeek (1772-1866), 1841. Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken 1813-1864, toegangsnr. 2.04.01, inv.nr. 4739
http://www.nationaalarchief.nl/kind_tot_burger/html/schoolwet_politiek11.html

Boek van slecht gedrag

Model der Aanteken-Boeken van goed en slecht gedrag en aantekeningen op Art. 29, 30 en 31 van het Reglement van orde voor de Openbare Scholen binnen de Bataafsche Republiek, c. 1801. Archief van het Rijksschooltoezicht in Zuid-Holland, toegangsnr. 3.12.01, inv.nr. 28.
http://www.nationaalarchief.nl/kind_tot_burger/html/schoolwet_cultureel3.html

Dankwoord

Allereerst zou ik graag mijn scriptiebegeleidster Arianne Baggerman willen bedanken, niet alleen voor het feit dat ze me fantastisch heeft begeleid en geholpen, maar ook voor het uitlenen van haar eigen aantekeningen. Tevens zou ik mijn stagebegeleider Jacques Dane willen bedanken voor de hulp en begeleiding bij de stage. Ook Hans van den Belt verdient een bedankje vanwege zijn hulp bij het zoeken naar de juiste bronnen in het Nationaal Onderwijsmuseum. Natuurlijk zou deze scriptie niet tot stand zijn gekomen zonder de steun, hulp en liefde van mijn tweelingzus Joyce en mijn vader. Graag zou ik deze scriptie op willen dragen aan mijn moeder. Ondanks dat je er al een aantal jaar niet meer bent, heb je nog steeds een grote invloed op mijn leven en ik mis je nog elke dag.